

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут управління та права, Юридичний факультет
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра загальноправових та політичних наук
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Політичний вибір громадян, як прояв політичної активності та конвенційний спосіб політичної участі

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи Ю-219м

Спеціальності 052 «Політологія»

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Політологія

К.О. Грачов

(прізвище та ініціали)

Керівник к.ф.н., доцент Волобуєв В.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент д-р п.н., проф. О.М. Кіндратець

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут, факультет Інститут управління та права, Юридичний факультет
 Кафедра Загальноправових та політичних наук
 Ступінь вищої освіти Магістр
 Спеціальність 052 «Політологія»
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Політологія
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав.кафедри Арабаджиєв Д.Ю.
 «___» _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Грачова Кирила Олександровича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) роботи «Політичний вибір громадян, як прояв політичної активності та конвенційний спосіб політичної участі»

керівник проєкту (роботи) Волобуєв В. В., к.ф.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «29» вересня 2020 року № 241

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «___» _____ 2020 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 117 сторінок, 32 табл., 2 рис, 1 додаток., 40 джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) на основі теоретичного аналізу визначено місце електорального вибору серед різних форм політичної участі; проаналізовано форми політичної участі в залежності від рівня політичної активності; проаналізовано форми політичної участі в залежності від соціально-демографічних характеристик; визначено готовність до різних форм політичної участі в найближчій виборчій кампанії.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

–Форми участі в політичному житті (Національні опитування 1981,%); Розподіл за видами політичної поведінки в США і Великобританії від числа опитаних; Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності в рівня освіти (% від кожної групи випробуваних); Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних); Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних); Усвідомлення власної

громадянської позиції в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних); Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних); Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних); Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних); Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від добробуту (% від кожної групи випробуваних); Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від статі; (% від кожної групи випробуваних); Аналіз готовності до політичної участі в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних); Аналіз готовності до політичної участі в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних); Аналіз готовності до політичної участі в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних); Аналіз готовності до політичної участі в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних); Аналіз готовності до політичної участі в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від віку; (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у наступних виборах в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних);. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у наступних виборах в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у наступних виборах в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних); Аналіз участі у наступних виборах в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних); Системоутворюючі фактори політичної активності людини; Конвенційні та неконвенційні форми політичної участі.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
2	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
3	к.ф.н., доцент Волобуєв. В.В.		
4	Нестеров О.В., доцент		
Нормок-ь	Попович Я.С., доцент		

7. Дата видачі завдання «__» _____ 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Попереднє затвердження тем, складання змісту	02.12.2019-04.12.2019	
2	Вивчення літературних джерел	09.12.2019-15.01.2020	
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну магістерської роботу	10.02.2020-17.02.2020	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	18.02.20-29.02.2020	
5	Виконання першого розділу	02.03.2020-24.04.2020	
6	Виконання другого розділу	04.05.2020-22.06.2020	
7	Виконання третього розділу	01.09.2020-30.09.2020	
8	Затвердження теми кваліфікаційної магістерської роботи	29.09.2020	
9	Формування висновків та рекомендацій	01.10.2020-15.10.2020	
10	Оформлення кваліфікаційної магістерської роботи	16.10.2020 – 06.11.2020	
11	Перевірка роботи керівником	9.11.2020-11.11.2020	
12	Одержання відгуку та рецензії	11.11.2020-13.11.2020	
13	Попередній захист кваліфікаційної магістерської роботи	16.11.2020-19.11.2020	
14	Подання роботи на кафедру	22.11.2020	
15	Захист кваліфікаційної магістерської роботи	22.12.2020	

Студент(ка)

_____ (підпис)

К.О. Грачов

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

В.В. Волобуєв

_____ (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційної магістерської роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти зі спеціальності 052 «Політологія»

Тема роботи: «Політичний вибір громадян, як прояв політичної активності та конвенційний спосіб політичної участі»

Актуальність дослідження. Проблема участі громадян у політиці нерозривно пов'язана з виникненням конституційної держави і розвитком демократії. Разом із тим, незважаючи на значний політичний досвід сучасних демократій і дослідницькі традиції, проблема пояснення політичної участі громадян залишається однією з найбільш дискусійних.

Метою кваліфікаційної магістерської роботи є: розширити наукові уявлення про особливості здійснення політичного вибору в залежності від окремих характеристик соціально- політичної активності різних категорій виборців.

Предмет дослідження: політичний вибір громадян, як прояв політичної активності та конвенційний спосіб політичної участі.

Об'єкт дослідження: політичний вибір громадян.

Методологічну основу дослідження складають суб'єктно-вчинковий підхід О.В.Киричук, В.А. Романец та О.В. Татенко.

Методи дослідження: теоретичний аналіз попередніх досліджень, соціальне моделювання; опитування (методом структурованого індивідуального інтерв'ю); методи статистичного аналізу (пакет програм ОСА).

Структура кваліфікаційної магістерської роботи. Складність проблем, що підлягають дослідженню, їхня різноплановість зумовили загальну логіку і структуру роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Перший розділ присвячений теоретичному вивченню політичної участі громадян. Другий розділ присвячений аналізу результатів емпіричного

дослідження форм політичної участі. Третій розділ присвячено охороні праці та безпеці у надзвичайних ситуаціях.

Кваліфікаційна магістерська робота загальним обсягом 117 сторінок, складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких поділяється на підрозділи, висновків, переліку посилань у кількості 40 найменувань 32 табл., 2 рис, 1 додаток.

АНОТАЦІЯ

У роботі проведено аналіз рівня залученості та готовності брати участь у політичних конвенційних та неконвенційних формах політичної участі, в залежності від низьких соціально-демографічних, параметрів: стать, вік, рівень освіти, рівень добробуту та місця проживання. розширити наукові уявлення про особливості здійснення політичного вибору в залежності від окремих характеристик соціально- політичної активності різних категорій виборців.

Ключові слова: політичний вибір, політична участь, форма політичної участі, конвенційна форма політичної участі, неконвенційна форма політичної участі.

ANNOTATION

The paper analyzes the level of involvement and readiness to take part in political conventional and non-conventional forms of political participation, depending on low socio-demographic parameters: gender, age, educational level, level and place of residence. to expand scientifically the understanding of the peculiarities of political choice, depending on the individual characteristics of the socio-political activity of various categories of voters.

Key words: political choice, political participation, form of political participation, conventional form of political participation, unconventional form of political participation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН	10
1.1. Політична участь: форми, типи, суб'єкти.....	10
1.2 Теорії політичної участі	23
1.3 Типи і види політичної поведінки та участі.....	28
1.4 Політичний актив: залученість в систему влади.....	44
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ	58
2.1. Методика та організація дослідження.....	58
2.2. Аналіз загального рівня залученості до суспільно-політичного життя	59
2.3. Форми політичної участі	70
2.4. Участь у виборах, як конвенційна форма політичної участі....	78
РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	88
3.1 Аналіз потенційних небезпек.....	88
3.2 Заходи по забезпеченню безпеки	90
3.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці	92
3.4 Заходи з пожежної безпеки	98
3.5 Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях ..	100
ВИСНОВКИ	103
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	106
ДОДАТКИ	110

ВСТУП

Проблема участі громадян у політиці нерозривно пов'язана з виникненням конституційної держави і розвитком демократії. Разом із тим, незважаючи на значний політичний досвід сучасних демократій і дослідницькі традиції, проблема пояснення політичної участі громадян залишається однією з найбільш дискусійних.

У традиційній теорії демократії участь трактується як громадянський обов'язок, як ознака політичного здоров'я, як кращий метод забезпечення, врахування індивідуальних інтересів у політичному процесі. Ця традиція втілює ідеальну модель «людини політичної» - людини, здатної виступити в якості громадянина у сфері публічних інтересів. Однак слабким місцем даної моделі є те, що вона містить питання, на які важко дати однозначні відповіді. Наприклад, які соціальні інтереси повинні враховуватися в політиці? У яких формах може реалізовуватися таке врахування? Врахування може бути здійснено у формі права голосування або права знати, чи права самостійно вирішувати, права вето, права делегації, мандата тощо. Усе це - дискусійні проблеми, які не мають однозначного рішення.

Крім того, така ідеальна модель не пояснює багатьох парадоксів сучасного політичного процесу, для якого в цілому характерним є те, що він переважно проходить на електоральній і парламентській сценах, у політичних партіях, об'єднаннях, спілках. При цьому, як зазначає Ю. Габермас, громадськості залишається роль байдужого глядача, вона лише опосередковано включається в політичні комунікації. А остання, по суті, заміщається "демонстративною та маніпулятивною публічністю" організацій, що діють "через голову" публіки. "Людина політична", по суті, перетворюється на "людину голосуючу". І якщо приймати таку інтерпретацію реальності, то це означає відмову від інтерпретації політичної участі з позицій демократичного ідеалу.

Дослідники західних демократій давно пишуть про парадокс масової політики, що має місце у державах із розвинутою демократією: факт у цілому низького рівня інтересу та інформованості щодо політики громадян даних держав, який більше співвідноситься з авторитарними режимами і недемократичними культурами, ніж із демократією. Певне вирішення даного парадокса було запропоновано С. Хантінгтоном і Дж. Нельсоном у концепції "автономної і мобілізованої участі", які звернули увагу на роль неполітичних стимулів примушування до участі. Ідеї даної концепції дістали розвитку в дослідженнях Ван Деса, який переконливо показав недосконалість так званої гіпотези політизації, заснованої на уявленнях про "людину політичну", і аргументував висновок про те, що рівень політичного інтересу серед громадян є функцією ступеня втручання уряду в суспільство.

Даний парадокс здобув нового прояву в посткомуністичних країнах, які стали на шлях демократичного розвитку. Після різкого підйому політичної зацікавленості громадян у ранній період трансформації в колишніх радянських країнах з 1993—1995 років, у період утвердження процесуальних форм демократії відбувся істотний спад активності, а масова участь у виборах стала носити переважно мобілізаційний характер. Більше того, за даними європейської дослідницької програми "Барометр нових демократій", що здійснюється Товариством Пола Лазарсфельда під керівництвом Р. Роуза, у посткомуністичних країнах Східної Європи до 1996—1997 років у цілому відбувся спад інтересу до політики під впливом зростання економічних і соціальних труднощів; разом із тим, даний спад виявився не настільки значним, як це очікувалося багатьма дослідниками раніше. Такий результат став більш несподіваним у порівнянні з ростом політичного інтересу й участі, який спостерігався з 1993—1994 років у західноєвропейських країнах, і для якого очевидних причин не було [30].

Мета дослідження: розширити наукові уявлення про особливості здійснення політичного вибору в залежності від окремих характеристик

соціально- політичної активності різних категорій виборців.

Об'єкт дослідження: політичний вибір громадян.

Предмет дослідження: політичний вибір громадян, як прояв політичної, активності та конвенційний спосіб політичної участі.

Завдання:

На основі теоретичного аналізу визначити місце електорального вибору серед різних форм політичної участі.

Проаналізувати форми політичної участі в залежності від рівня політичної активності.

Проаналізувати форми політичної участі в залежності від соціально-демографічних характеристик.

Визначити готовність до різних форм політичної участі в найближчій виборчій кампанії.

Методологічну основу дослідження складають суб'єктно-вчинковий підхід О.В.Киричук, В.А.Романец та О.В. Татенко.

Методи дослідження: теоретичний аналіз попередніх досліджень, соціальне моделювання; опитування (методом структурованого індивідуального інтерв'ю); методи статистичного аналізу (пакет програм ОСА).

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та додатків.

Перший розділ присвячений теоретичному вивченню політичної участі громадян.

Другий розділ присвячений аналізу результатів емпіричного дослідження форм політичної участі.

Третій розділ присвячено охороні праці та безпеці у надзвичайних ситуаціях.

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН

1.1. Політична участь: форми, типи, суб'єкти

Професійний рівень заняття політикою демонструють політичні лідери, що зробили політику "справою життя", а також люди, які в професійному плані обслуговують політичних лідерів: партійні функціонери, державні чиновники, політтехнологи, журналісти.

Другий рівень участі у політичному житті виражений активістами партій і суспільних рухів, які, хоча і займаються політикою, беручи участь у мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж мають сферу професійних інтересів, що лежить поза політикою.

Третій рівень об'єднує більшу частину громадян, чия політична активність проявляється в участі у виборах, в акціях протесту або підтримки.

Поняття "політична участь" використовується для позначення різноманітних форм непрофесійної політичної діяльності, показуючи ступень реального впливу громадян на інститути влади і процеси прийняття рішень. Політичній участі протистоїть така форма поведінки, як політична іммобільність (від лат. *immobilis* - нерухомий) - пасивність, повна відстороненість від політичного життя. У багатьох країнах, в тому числі і в демократичних, спостерігається зниження електоральної активності громадян. Президентські вибори у США (2000) відбулися при активності 54% виборців, а парламентські вибори у Великобританії (2001) - при активності 60% виборців (найнижчий показник з 1918 р.). Референдум, що відбувся восени 2000 р. у Франції, хоча на нього були винесені конституційні питання, викликав інтерес тільки у 25% громадян [31].

Абсентеїзм є важливим індикатором суспільного настрою і рівня довіри до політичної системи. В ньому знаходить вираження політична апатія і відсутність будь-якого інтересу одних громадян і своєрідний

протест інших. В останньому випадку - це своєрідна демонстрація невдоволення політикою офіційної влади і сумнівів в ефективності інституту виборів. Нарешті, виборча активність залежить і від практики реєстрації виборців. Складність процедури реєстрації у США, яка в тому числі передбачає, що сам виборець повинен попередньо прийти на виборчу дільницю і зареєструватися, як визнають американські політологи, є причиною того, що у цій країні спостерігається низький рівень відвідування виборчих дільниць порівняно з іншими країнами.

Низька електоральна активність порівняно з радянським періодом відзначається і в сучасній Україні. Явка виборців на вибори в місцеві органи влади інколи коливається від 25% до 50%. В СРСР у виборах брали участь більше 90% (за офіційними даними - 98-99%) виборців. Політична активність обмежувалася демонстрацією підтримки офіційних кандидатів і рішень партії. Подібний тип поведінки, заснований на придушенні або викривленні вільних політичних переваг і який визначається тиском зовнішніх обставин (адміністративним, партійним контролем), називається політологами мобілізаційним. І навпаки, автономна політична участь розглядається як результат раціонального і відносно вільного вибору. Сучасні політичні системи, в тому числі й демократичні, передбачають поєднання мобілізаційних і автономних форм участі. Це означає, що поряд з раціональними мотивами участі в політиці, які сформувалися на основі усвідомлення власних інтересів, політична активність індивідів може бути відповіддю на мобілізаційні заклики партій, демагогічну риторику політичних лідерів [27].

Форми політичної участі відрізняються не тільки мірою усвідомленості, але й масштабністю, легальністю та іншими параметрами. За критерієм легальності прийнято виділяти конвенціональні та неконвенціональні форми політичної участі.

Конвенціональна участь - поведінка, яка використовує законні або ті, що відповідають загальноприйнятим нормам форми вираження інтересів і

впливу на владу. Основною формою конвенціональної поведінки є участь у виборах. Участь у виборах дозволяє обмежити прояв небезпечних для політичної системи форм масової активності, спрямувавши її в інституціональне (регульоване нормами) русло, коли невдоволені політикою уряду люди виражають свій протест, голосуючи за переміни. А інша частина громадян завдяки виборам демонструє підтримку урядовому курсу [39].

Політична участь - це вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і вироблення політичних рішень.

До найбільш розповсюджених видів політичної участі можна віднести: - дії по делегуванню політичних повноважень (електоральна поведінка);

активістську діяльність, яка спрямована на підтримку кандидатів і партій у виборчих компаніях;

професійну політичну діяльність як публічних політиків, так і осіб, що фахово забезпечують реалізацію політико-державних функцій;

відвідування мітингів, політичних зборів та участь в демонстраціях;

- участь в діяльності партій, політичних рухів і груп інтересів [20]. Історія людства доводить, що всі досить помітні політичні зрушення

супроводжуються і, водночас, спричинюються прагненням раніше пригнічених груп і верств отримати доступ до політичної влади, до участі в державному управлінні. Становлення і занепад багатьох політичних утворень, життєздатність одних політичних феноменів, інститутів і нежиттєздатність інших, політична стабільність і нестабільність, війни, революції та інші політичні конфлікти тощо отримують глибинне пояснення завдяки розгляду саме політичної участі.

Суб'єктами політичної участі виступають - індивіди; соціальні групи і верстви; культурно-професійні, етнонаціональні, конфесійні та політично згуртовані спільності; всі дорослі громадяни державно-

організованих суспільств; врешті, міжнародні спільноти (наприклад, під час виборів у Європарламент). Вони безпосередньо чи будь-яким іншим чином залучені до вироблення і реалізації політичного курсу держав, політико-управлінських рішень, до рекрутування політико-посадових осіб та впливу на їх діяльність.

Політична участь характеризується багатоманітністю; це явище із захопленням класифікують політологи. За масштабами участь здійснюється на рівні місцевої, регіональної, державної чи міжнародної політики. Згідно сили політичного впливу участь поділяють на пряму (безпосередню) чи опосередковану, загальну і обмежену. Відповідно до системи використаних політичних засобів виокремлюють мирні та насильницькі, добровільні та примусові, традиційні й інноваційні, легітимні та нелегітимні, законні (легальні) і протиправні (нелегальні) різновиди політичної участі [19].

За ступенем активності політичну участь поділяють на пасивну і активну. Дані типи участі можливо сполучити ще з двома параметрами: припустимі та неприпустимі форми політичної участі. Політична активність класифікується також на конвенціональну, тобто легальну, регламентовану законом політичну участь та неконвенціональну - незаконні види участі - демонстрації, пікети, мітинги, не дозволені владою і т.п.

Політичну участь можна також поділити на такі різновиди:

автономна участь - це добровільна політична діяльність людей, які переслідують особисті чи групові інтереси;

мобілізована участь - має примусовий характер, її стимулами є адміністративний примус, страх, сила традиції тощо. Як правило, мобілізована участь спрямована на підтримку політичної системи; її метою є демонстрація відданості правлячій еліті, "всенародної єдності" і схвалення чинної політичної лінії. Такий тип участі домінує в автократіях (тоталітарних і авторитарних режимах);

"ангажована" участь - характеризує цілеспрямовану на реалізацію

групових інтересів (партій, руху, лобі, політичної "команди") політичну поведінку, яка є цілком усвідомленою, спланованою та, здебільше, професійною. Ангажовану позицію посідають природно всі партійні лідери та помітні партійні діячі, практично всі відомі публічні політики є безпосередньо чи приховано "ангажованими" впливовими політичними силами; абсолютна більшість засобів масової інформації також "ангажована" певними політичними групами, організаціями чи державою [22].

Сучасний політичний процес характеризується великим різноманіттям видів та форм політичної участі; зокрема, в демократичних суспільствах домінують автономна, конвенційна, ортодоксальна участь, але окремі елементи інших видів тут також присутні й виявляються у відповідних обставинах. Отже, засоби політичної участі, їх інтенсивність та наслідки виявляють перш за все процесуально-функціональні властивості політичної системи даного суспільства, особливості його політичної культури.

Політична участь виконує певні соціальні функції;

- 1) відображення, узгодження і реалізація різних інтересів та вимог;
- 2) відбір політиків та управлінців;
- 3) рекрутування і просування по службі (політичній кар'єрі) публічних політиків та управлінців ("політичних адміністраторів");
- 4) залучення населення до вироблення і реалізації політичних рішень;
- 5) політична соціалізація;
- 6) упередження та розв'язання конфліктів;
- 7) боротьба з бюрократизмом і скасування відчуження громадян від політики та управління.

Завдяки цим функціям, політичну участь населення визнано в числі головних прав людини, які отримали міжнародно-правове визнання. Так, ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (Рез.

2200(XXI) ГА ООН від 16 грудня 1966 р.) містить наступні положення: "Кожен громадянин повинен мати без якої б то ні було дискримінації право і можливості: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через посередництво вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на дійсно періодичних виборах, які здійснюються на засадах загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпеченні вільного волевиявлення виборців; в) мати доступ у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби" [30].

Політична участь - це вплив на здійснення і розподіл влади. Беруть участь у політичному житті називають активними громадянами, які беруть участі - пасивними. У багатьох сучасних державах питома вага пасивних громадян досить високий (від 26 до 35%) . Усі форми політичної участі діляться на три групи:

індивідуальні дії - голосування, контакти з посадовими особами, робота на кандидата у депутати або партію;

колективні дії - мітинги, демонстрації, підписання звернень;

прямі дії - несанкціоновані політичні страйки, бойкоти, пікети, захоплення будівель [4].

Розрізняють конвенціональний (передбачений законом) та неконвенціональні (незаконний) тип участі. Перша і друга групи форм участі ' ставляться до конвенціональному типу, третя - до неконвенціональні.

Структура і характер участі обумовлені специфікою тих країн, в яких воно здійснюється. У той же час існують деякі загальні характеристики політичної участі, які дозволяють порівнювати різні країни (табл. 1).

Таблиця 1. Форми участі в політичному житті (Національні опитування 1981,%)

Форма участі США, Великобританія та ФРН	%
Вибори	73%
Контакти з функціонерами	11%
Робота на партію або кандидата	5%

Продовження таблиці 1

Бойкоти	7%
Захоплення будівель	2%
Підписання звернень	63%
Мітинги	9%
Демонстрації	10%
Несанкціоновані страйку	7%

Для переважної більшості громадян США, Великобританії та ФРН, політична діяльність обмежується виборами і підписанням різного роду колективних звернень. Інші форми політичної участі використовуються в трьох розглянутих країнах набагато менше, особливо це стосується бойкотів, несанкціонованих страйків і захоплення будівель - найбільш різких форм протесної поведінки людей. Важливо відзначити, що якщо рівень участі у виборах у Великобританії та ФРН вище, ніж в США, то рівень участі в контактах з функціонерами, роботі на партію і бойкоти в США вище, ніж у Великобританії та ФРН [26].

У США всіх громадян прийнято ділити на активістів (5-10% виборців), спостерігачів (близько 60%) і байдужих (30-35%), у Великобританії - активних (23%), простих виборців (51%), практично інертних (26%). Оцінка частки активістів в США істотно нижче, а оцінка частки спостерігачів і байдужих вище, ніж у Великобританії. Більш точна інформація з цього питання і матеріали порівняльного дослідження наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Розподіл за видами політичної поведінки в США і Великобританії від числа опитаних.

Вид поведінки	Великобританія	США
Неактивні	19,6	24,7
Тільки голосуючі	62,6	23,6
Групові активісти	22,5	-
Партійні активісти	16,9	-
Активісти взагалі	12,4	-

У США, незважаючи на дещо менший, ніж у Великобританії питома вага беруть участь у виборах, спостерігається більш висока питома вага всіх

типів активістів- Тут в 2,6 рази менше тих, хто обмежується участю в голосуванні на виборах. Зате, як показують дослідження, у Великобританії набагато більше тих, хто звертається до депутатів з різних питань повсякденному житті. Тому ім'я свого депутата знають вдвічі більше британців, ніж американців [21].

Ми бачимо, що відмінності в рівні і структурі політичної участі існують навіть у рамках одного типу політичної системи (англо-американської, за Г. Алмонд). Ще більш разючими вони виявляються при зіставленні цього типу з європейським континентальним, доіндустріальним і посттоталітарним типами. Візьмемо як приклад російську посттоталітарну політичну систему.

Ступінь і характер включення особистості в політичне життя

безпосередньо визначається значущими для неї причинами, факторами участі. Останні вкрай різноманітні і безпосередньо пов'язані з ролями, які індивіди грають у політичному житті. «Роль», за Г. Алмонд - це різновид («частина») політичної діяльності, яка свідчить про те, що індивід може бути виборцем, активістом партії, членом парламенту і т.д. І при цьому кожна політична роль має свою функціональну навантаження, яка передбачає відповідні можливості та зобов'язання (Відповідальність) особистості перед державою (партією, суспільством).

Розуміння факторів політичної участі відіграє принципово важливу роль у тлумаченні його природи і ролі індивіда в політиці. У найзагальнішому плані чинники політичної участі традиційно розглядаються через два його глобальних механізми: примус, яке робить упор на дії зовнішніх по відношенню до індивіда сил, в тому числі на розумність влади і обмеженість необхідних для самостійної участі в політиці властивостей індивіда (Т. Гоббс), а також інтерес, який, навпаки, орієнтується на внутрішні структури дії індивіда і складну структуру особистості (А. Сміт, Г. Спенсер).

Так, у XIX ст. основна увага приділялася надлічностного, об'єктивним факторам, наприклад, наявності інститутів, тим чи іншим соціально економічних умов життя людей, духовній атмосфері суспільства та іншим аналогічним показникам, які повинні були дати вичерпну відповідь на питання про те, що змушує людину включатися у відносини з публічною владою. У своїх крайніх формах ця соціальна детермінація розчиняла особистість у суспільних відносинах, робила її" безликим виконавцем волі класу, нації, держави [26].

У нинішньому ж столітті, поряд з визнанням певного значення суспільних норм та інститутів, основний акцент робиться головним чином на суб'єктивні чинники, на характеристику індивідуальних поглядів, психологічні стани конкретних осіб, нарешті, на культурні традиції та звичаї населення. Склалася навіть парадигма «автономної людини» (А.

Горц, О. Дебарль), що ґрунтувалася на визнанні неспівпадання публічних норм і інститутів з мотиваціями конкретної особистості, що нібито обумовлює принципову нездатність науки адекватно розкривати справжні причини політичної участі особистості. Така гіперболізація індивідуального початку перетворює політику на сукупність спорадичних, випадкових вчинків особистості.

У сучасній політичній думці прийнято розрізняти передумови (умови) і фактори (безпосередні причини, що зумовлюють дії індивіда) політичної участі. До перших відносяться матеріальні, політико правові, соціокультурні та інформаційні відносини і структури, які створюють найбільш широку середовище для різних проявів індивідуальної активності. В межах цього середовища складаються ті головні причини, до яких можна віднести макро-(здатність держави до примусу, добробут, стать, вік, рід занять) і мікрофактори (культурно освітній рівень людини, його релігійна приналежність, психологічний тип і т.д.) політичної участі. Кожен фактор здатний чинити вирішальний вплив на ті чи інші форми політичної участі людей, залежно від тимчасових і просторових умов їх життя. Але найбільше значення в науці надається психологічним станам особистості, наприклад, відчуття загрози своєму суспільному становищу (Г. Лассуелл); раціональному усвідомлення своїх інтересів і завоюванню нового статусу (А.Лейн); бажанням життєвого успіху і суспільного визнання (А. Доунс); розумінню громадського обов'язку і реалізації власних прав, страху за самозбереження в суспільній системі і т.д [8].

У поєднанні різних факторів і передумов виявлені певні залежності. Наприклад, дані різноманітних і довголітніх соціологічних спостережень показують, що чим багатше суспільство, тим більше воно відкрите до демократії і сприяє більш широкому і активному політичному участі громадян. Більш освічені громадяни частіше за інших схильні до участі у політичному житті, у них сильніше розвинене почуття сприйняття ефективності своєї участі, і чим більше у таких людей доступ до

інформації, тим більше вірогідності, що вони будуть політично активними (В. Кей).

Разом з тим аналіз політичних процесів в демократичних країнах виявив і те, що неучасть є показником не тільки пасивності чи переконаності громадян у тому, що їх голос нічого не змінить, а й поваги і довіри людей до своїх представників. Так, у багатьох демократичних країнах Заходу широкі можливості контролю громадськості за правлячими колами, традиції публічної критики дій влади у ЗМІ, відбір професійно підготовлених осіб для керівництва та управління знижує ступеня повсякденному залученості громадян у політичний процес. Іншими словами, в умовах високої гарантованості своїх політичних і громадянських прав люди досить раціонально ставляться до форм участі в політиці, довіряючи правлячим колам здійснювати повсякденні функції по управлінню державою і суспільством і залишаючи за собою право контролю і оцінки їх діяльності на виборах і референдумах.

Одночасно політична практика ХХ в. дала і безліч прикладів «Кризи особистості в політиці», що виражається в поширенні насильства і терору або таких явищ, як корупція, непокору громадян закону і т.д. Широке поширення і відтворення таких форм політичного участі багато вчених пов'язують з кризою базових демократичних цінностей, наростанням інтенсивності життя у великих містах, негнбкістю політичних форм для самовираження все більш ускладнюється особистості, наростанням відчуженості індивіда, кризою колишніх форм його договору з державою тощо.

Особливе значення для держави мають протесні форми політичної участі населення. Політичний протест являє собою різновид негативного впливу індивіда (групи) на сформовану в суспільстві політичну ситуацію або конкретні дії влади, що зачіпають його.

До найбільш поширених джерел політичного протесту, як правило, відносяться: слабка прихильність громадян пануючим у суспільстві

цінностям, психологічна незадоволеність сформованим становищем речей, а також відсутність належної чуйності властей до поточних запитам населення [24].

Однак політичний протест виникає не тільки там, де мають місце неефективні дії держави, як такого, але й там, де наявний той людський «матеріал», який здатний до спонтанних або усвідомленим опонують владі діям. Не секрет, що, наприклад, російське населення відрізняється довготерпінням, підвищеним звиканням навіть до нестерпимим політичним і соціально-економічним умовам (тривалим невиплат заробітної плати, придушення демократичних свобод і т.д.).

Водночас в інших країнах громадяни більш активно і цілеспрямовано намагаються коригувати незадовольючі їх аспекти державної політики.

У державах будь-якого типу політичний протест протікає в конвенціональних (у вигляді дозволених властями демонстраціях, шкетах і інших акціях) і неконвенціональних формах (діяльність підпільних політичних партій, заборонені ходи і т.д.). У цьому сенсі основна небезпека протесту полягає в тому, що він здатний до наростання інтенсивності і переходу до неконвенціональні, неконституційним (особливо революційним) формам, пов'язаним з прямим застосуванням сили населенням (або його окремими групами). Для того щоб надати протесту цивілізовану форму, в демократичних державах забезпечується свобода слова, формується інститут опозиції, який представлений діяльністю неурядових партій і рухів. У ряді країн опозиція навіть створює «Тіньові» уряди, які постійно опонують правлячим структурам по всіх найважливіших політичних питань, публікуючи власні оцінки і прогнози, плани і програми вирішення тих чи інших проблем [29].

Крайньою формою неконвенціональної політичного протесту є політичний тероризм, мета якого - фізичне знищення політичних діячів, проведення силових символічних акцій відплати режиму, постійне

провокування вибухової ситуації в країні. У сучасній політичній історії відомі численні факти вбивств президентів, депутатів парламенту і кандидатів у представницькі органи, представників різних органів влади, що спричинили масові жертви захоплення заручників і вибухи в громадських місцях.

Крім терористичних організацій (типу палестинської організації, У. Бен Ладена, італійських «Червоних бригад», організації басків в Іспанії, ряду формувань чеченських бойовиків та ін.) такого роду дії систематично практикували, особливо в роки «холодної війни», і спецслужби окремих країн, організовуючи замаху на глав держав або окремих недружніх політиків. В даний час на міжнародній арені існують навіть окремі політичні режими (Лівія, Ірак, Іран та ін.), які в певні періоди своєї історії відкрито підтримували (Підтримують) терористичні прийоми в політичних відносинах з іншими країнами. Боротьба з міжнародним і внутрішнім тероризмом вимагає величезних ресурсів, налагодженої законодавчої бази, рішучість влади та скоординованості дій силових структур.

Однак якими б цілями ні виправдовувався політичний тероризм, він був і залишається одним з найтяжчих політичних злочинів. Тому проблема боротьби з тероризмом міжнародним співтовариством визнається однією з пріоритетних.

1.2 Теорії політичної участі

1. Теорія раціонального вибору. Основне положення даної теорії зводиться до твердження, згідно з яким головним суб'єктом політичного участі є вільний індивід, який прагне до максимальної реалізації своїх інтересів і ефективно діючий в ім'я досягнення власних цілей. При цьому під інтересом індивіда розуміється прагнення забезпечити особисте благополуччя. Звідси випливає, що участь індивіда в політиці можливо за тієї умови, що можливі доходи від участі перевищуватимуть витрати. Цей

принцип отримав назву "максимізації вигоди". Грунтуючись на ньому, американський політолог Е.Даунс запропонував формулу раціонального політичної участі:

$$R = PV - C - D$$

де R - чистий прибуток від участі у виборах;

P - ймовірність того, що голос саме даного виборця буде вирішальним;

V - політична вигода від участі у виборах;

C - можливі витрати;

D - безпосередня вигода від участі в голосуванні.

Критиками теорії раціонального вибору було відмічено, що переслідуючи мети сьогочасної вигоди, індивіди можуть не рахуватися з можливими небажаними, але віддаленими за часом результатами, проявляючи таким чином свою "короткозорість".

Деякими вченими було висловлено пропозицію замінити принцип "Максимізації вигоди" принципом "максимізації каяття". Останній означає, що індивід бере участь в політиці щоб уникнути тих чи інших небезпечних наслідків.

2. Мотиваційні теорії політичної участі. До найбільш загальних мотивами політичної участі відносять ідеологічний, нормативний і рольовий. Домінування ідеологічного мотиву означає, що особистість бере участь у політичному житті, розділяючи і підтримуючи офіційну ідеологію суспільства. Такий мотив забезпечує ідентифікацію особистих політичних цінностей з політичними цінностями держави. Останні фактично входять в структуру особистості. Однак розбіжність особистих і політичних установок може викликати різко негативне і навіть вороже ставлення до державі і політичній системі.

Нормативний мотив регулює політичну поведінку людини правилами, що їх диктують політичною системою, без їх співвіднесення з особистісними цінностями і установками. Поведінка індивіда ґрунтується

на визнання сили влади, виробленому в процесі політичної соціалізації. Підпорядкування політичній системі розглядається як виключно правильна і цінна орієнтація. Рольові мотиви пов'язані з соціальною роллю індивіда в існуючій політичній системі. Поведінка людини з домінуючим рольовим мотивом прямо пов'язане з його соціальним становищем і власною самооцінкою. Чим нижче соціальне становище особистості, тим більш імовірним стає її радикальний настрій проти існуючої влади [22].

Значний внесок у дослідження мотивів залученості індивіда в політику внесли прихильники "гуманістичної" психології. Згідно концепції її основоположника А. Маслоу, існує п'ять основних мотивів особистості: фізіологічні, потреба в безпеці, потреба в любові, потреба в самоствердженні, потреба в самоактуалізації. Дані потреби утворюють стійку ієрархію, в якій фізіологічні потреби вважаються нижчими, а потреби в самоствердженні та самоактуалізації - вищими. У міру задоволення нижчих потреб, дії людини починають визначати вищі потреби. Очевидно, що даний підхід може бути з успіхом застосований для дослідження політичної діяльності. При цьому фізіологічні потреби можуть трансформуватися в потребу підвищення життєвого рівня; потреба в безпеці - в прагнення до соціального світу, до порядку і законності; потреба в любові.

В потребу соціальної ідентичності (почуття приналежності до певної соціальної групи, партії, руху тощо); потреба в самоствердженні - "в потребу підвищення соціального статусу і престижу; потреба в самоактуалізації - в потреба висловити і реалізувати свої інтереси і переконання в політичній сфері.

Класифікація потреб, що визначають політичні явища

Потреба у збереженні життя, у продовженні роду, в співпрацю, в орієнтації

Безпека, захист від болю, страху, гніву, любов, ніжність, визнання, голод, спрага, самоактуалізація, самоповага, досягнення само

ідентифікації, розуміння, осмислення, знання, ідентифікація

Тривале існування, життєздатність, готовність йти на жертви в ім'я виживання і самозбереження нації, енергія, завзятість, винахідливість, відновлення чисельності населення після катастрофічних втрат, расове, етнічне розмаїття, юридичне та фактичне рівність націй, здатність змінювати режим, відповідний для захисту незалежності і національних цінностей [30].

У суспільстві, в якому не задовольняються самі первинні потреби індивідів, політична поведінка і участь визначається аж ніяк не прагненням втілити свої цінності та інтереси, досягти яких-небудь гуманних цілей, а незадоволеними соціально-економічними потребами і потребою в соціальної і правової захищеності. Так, наприклад, в Росії соціологи фіксують найбільшу заклопотаність населення низьким рівнем життя і проблемами безпеки. Відповідно, і включення в політику більшості російських громадян відбувається під гаслами підвищення життєвого рівня, соціального захисту, боротьби зі злочинністю, які відображають незадоволеність двох нижчих потреб.

У сучасній політології широко поширені пояснення змін політичної поведінки в західному суспільстві на основі концепції Р. Інглхарта. Відповідно до її положень, у стабільному, економічно розвиненому суспільстві, в якому задоволені основні матеріальні потреби людей, відбувається трансформація системи вимог і домагань. На передній план виходять потреби в поліпшенні якості життя, екології, більшою включеності особистості в процес прийняття рішень на місцевому рівні, подоланні бюрократизму і безособовості влади, гармонізації соціальних відносин і т.п. Пояснення феномену нових масових рухів - молодіжних, "Неформальних", екологічних, пацифістських і т.п. - Будується, виходячи з концепції формування нових постматеріальних потреб постіндустріального суспільства.

Теорії соціальних факторів політичної участі. В рамках цих теорій

досліджуються взаємозв'язок і вплив на політичну участь таких факторів, як інституалізація, рівень соціально-економічної рівності і можливості соціальної мобільності, стабільність та ін. Так, С. Ліпсет і Д. Лернер запропонували дві моделі взаємозв'язку політичної участі з іншими факторами - ліберальну і популістську. Перша модель діє головним чином у країнах ліберальної демократії, друга описує політичні процеси і участь в країнах, що розвиваються. Згідно ліберальної моделі, динамічний соціально-економічний розвиток обумовлює згладжування соціальної нерівності, а отже, забезпечує зміцнення політичної стабільності. Обидва фактора впливають на демократичний характер політичної участі (Спрямованість на зміцнення, розвиток демократичної політичної системи; інституалізація політичної діяльності і т.п.).

При побудові популістською моделі виходять переважно з форм прямого (неінституалізованої) участі, спрямованого на перерозподіл майнових благ і власності. Посилення подібного участі перешкоджає економічній модернізації, погіршує соціальні умови економічного розвитку, веде до підриву політичної стабільності.

Невирішені проблеми накопичуються, збільшуючи кількість вимог (і вимагають), що висуваються політичній системі, а значить зростає і політична участь. Коло замикається. В результаті політичне участь не веде до зміцнення політичної системи, Задоволенню інтересів різних соціальних груп, а лише Дестабілізує суспільство і політичну систему, перешкоджаючи соціальної та економічної модернізації. Популістська модель тісно пов'язана з такими явищами, як криза участі в соціалістичних суспільствах.

Взаємозв'язок політичної участі та нестабільності в країнах, що розвиваються країнах була проаналізована С.Хантингтон в книзі "Політичний порядок в мінливих суспільствах. На думку Хантіштона, забезпечення стабільності в умовах модернізується авторитаризму вимагає обмеження ролі політичного участі мас, в іншому випадку надійність

інститутів буде підірвана. Парадокс же полягає в тому, що незадоволеність (фрустрація) має своїм становищем, дефіцит існуючої в суспільстві вертикальної і горизонтальної мобільності неминуче збільшують масові запити на участь у політичному процесі. У свою чергу, рівень соціальної фрустрації підвищується у зв'язку із зростанням соціальної мобілізації та посилюванням економічної ситуації. "Взяті в цілому, урбанізація, зростаюча грамотність, освіта і вплив ЗМІ, які є детермінантами соціальної мобілізації, дають поштовх зростанню прагнень і масових очікувань, які не будучи своєчасно задоволеними, оформляють індивідуальні та групові претензії політично. У відсутності сильних і достатньо адаптивних політичних інститутів такий злет участі означає нестабільність і насильство" [38]

Таким чином, умовами політичної участі, що не підриває стабільність політичної системи, є: високий ступінь інституціоналізації, яка дозволяє ввести політичну активність в рамки норм, процедур і законів; низький ступінь соціальної фрустрації має; інтенсивна вертикальна і горизонтальна мобільність; зменшення мобільності та активізація економічного розвитку.

1.3 Типи і види політичної поведінки та участі

Політична поведінка - це сукупність реакцій соціальних суб'єктів (Соціальних, спільнот, груп, особистостей і т.п.) на діяльність політичної системи. Політична поведінка можна поділити на політична участь і абсентеїзм.

Політична участь - це вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень. Американські політологи С. Верба і Н. Ні підкреслюють, що політична участь - це насамперед інструментальна активність, за допомогою якої громадяни намагаються впливати на уряд

таким чином, щоб воно робило бажані для них дії".

До політичної участі відносяться дії з делегування повноважень (Електоральна поведінка); активістська діяльність, спрямована на підтримку кандидатів і партій у виборчих кампаніях; відвідування мітингів і участь у демонстраціях; участь у діяльності партій і груп інтересів.

У найзагальнішому вигляді різноманіття форм і різновидів політичного участі залежить від певних властивостей діючого індивіда, характеру режиму правління, а також від конкретної ситуації. Відповідно американські політологи С. Верба і Л. Пай виділяють такі різновиди політичної участі: пасивні форми політичної поведінки громадян; участь людей тільки у виборах представницьких органів влади або тільки в вирішенні місцевих проблем; політичні дії активних учасників передвиборних кампаній; діяльність політичних активістів, поширюють свою активність на всю сферу політики; професійні дії політиків [36].

Інший американський вчений Мілберт розділяє форми політичного участі на «активні» (керівництво державними і партійними установами, діяльність кандидатів у представницькі органи влади, організація передвиборних кампаній тощо), проміжні (участь у політичних зборах, підтримка партій грошовими пожертвами, контакти з офіційними особами та політичними лідерами і т.д.), спостережні (носіння на демонстраціях транспарантів, спроби інших громадян виявляючи кого-небудь у дискусії і т.д.) і, нарешті, виділяє «Апатичний» ставлення громадян до політики.

У найзагальнішому вигляді розрізняють мобілізоване та автономне політичне участь. Перше характеризує ті форми залучення індивіда в політику, які виходять від влади, держави, органів примусу, що створюють умови для втягування особистості у політичні відносини крім її волі. Отже, політична участь не є тим інструментом, за допомогою якого люди хочуть вплинути «на уряд таким чином, щоб воно робило бажані для них дії». Отже, індивід включається в політичне життя, стаючи заручником волі лідерів, властей, їх мистецтва маніпулювати людьми.

Різновиди автономного політичної участі, навпаки, демонструють дії, які індивід робить, по-перше, самотійно звертаючись до політичних форм захисту своїх інтересів, а по-друге, настільки ж автономно вибираючи форми і канали прояву своєї активності. У цьому сенсі політична участь найбільш повно відповідає своєю природою і сутністю як інструменту вирішення індивідуальних проблем.

Розглянемо більш детально деякі типи політичної участі.

До найбільш поширеного типу відноситься електоральна поведінка. На його спрямованість впливає насамперед ідентифікація конкретного виборця з певною соціальною групою або партією.

Психологічна близькість до групи обмежує спектр політичних орієнтації та альтернатив, спрощуючи політичний вибір. Численні дослідження показали, що на переваги виборців впливає безліч факторів (стать, вік, конфесійна приналежність, особливості первинної соціалізації та ін.), але існують деякі загальні тенденції поведінки окремих електоральних груп. Так, чоловіки, в цілому, набагато більш активніше за жінок беруть участь у виборах. Освічені громадяни демонструють високу ступінь політичної участі у виборчому процесі. Особи віком від 35 до 55 років більш активні, ніж молодь або особи похилого віку. Вплив на активність надають сімейне становище і членство в будь-яких організаціях. Погляди й уподобання жінок більш консервативні, ніж у чоловіків. Заміжні непрацюючі жінки часто дотримуються політичних установок своїх чоловіків. Молодь в певною мірою тяжіє до радикалізму і охоче віддає свої голоси тим, хто обіцяє швидкі зміни. Її виборчі орієнтації розходяться з орієнтаціями більшості суспільства, а рівень активності щодо невисокий. Люди похилого віку тяжіють до лівих партій.

Безумовно, вище перелічені тенденції не абсолютні. Найчастіше виборець під впливом миттєвих настроїв і вражень стрімко змінює свої орієнтації і переваги. Не випадково деякі, не позбавлені почуття гумору, політологи порівнюють характер середньостатистичного виборця з

характером жінки [27].

Політичному участі протистоїть такий тип політичної поведінки як абсентеїзм. Під абсентеїзмом розуміється ухилення від участі в політичного життя (в голосуванні, виборчих кампаніях, акціях протесту, діяльності партій, груп інтересів тощо), втрата інтересу до політиці та політичним нормам, тобто політична апатія. Абсентеїстський тип поведінки існує в будь-якому суспільстві, проте його зростання, так само як і зростання частки апатичних людей, свідчить про серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм і цінностей.

До причин, що обумовлює абсентеїзм, відносяться: домінування у особистості норм субкультури при майже повне витіснення загальноприйнятих норм культури. В результаті особистість сприймає світ, що знаходиться за рамками "Своєї" субкультури як чужий та / або ілюзорний. Високий ступінь задоволення особистих інтересів також може вести до втрати інтересу до політиці. З погляду деяких політологів, здатність особистості самостійно справлятися зі своїми проблемами, приватно відстоювати свої інтереси може породжувати відчуття непотрібності політики і, навпаки, загроза власним інтересам з боку більш могутніх груп породжує прагнення звернутися до політики як засобу відстоювання і захисту своїх інтересів. Політична апатія може виникати з почуття власної безпорадності перед лицем складних проблем, недовіри до політичним інститутам, відчуття неможливості хоч якось вплинути на процес вироблення і прийняття рішень. Абсентеїзм може бути обумовлений розпадом групових норм, втратою особистістю почуття приналежності до якої-небудь соціальної групи, а отже, цілей і цінностей соціальної життя, відсутністю уявлень про зв'язок політики з приватним життям. Абсентеїзм більшою мірою спостерігається у молоді, представників різних субкультур, осіб з низьким рівнем освіти.

У сучасній Росії частка політично апатичних людей у складі населення досить велика. Це обумовлено кризою масової свідомості,

конфліктом цінностей, відчуженням більшості населення від влади і недовірою до неї, політико-правовим нігілізмом і збереженням стійкої віри в "чудесний" пришествя великого харизматичного лідера. Абсентеїзм певної частини російського суспільства значною мірою результат краху міфу про якнайшвидше входження в коло високорозвинених країн і очікувань "Економічного дива".

Роль абсентеїзму в сучасному російському суспільстві неоднозначна. З одного боку, саме абсентеїзм є чи не єдиним стабілізуючим фактором у суспільстві, в якому відсутні ефективні механізми мирного вирішення соціальних і політичних конфліктів. З іншого- існує небезпека, що за певних умов можливий різкий перехід від абсентеїзму до радикальних форм політичної поведінки.

Саме тому в Росії актуальною залишається проблема прилучення більшої частини населення до політики через інституалізувати форми участі.

Більшість сучасних політологів вважають, що ознакою нормально функціонуючої системи політичних відносин є не всезагальна політизація населення, а нормальна діяльність громадян і політиків у своїх сферах. Важливо враховувати результативність, можливості та межі політичної участі різних суб'єктів політичної поведінки. Особи, що успішно займаються своєю справою і повноцінно забезпечують своє життя, як правило, рідко втручаються у політику, обмежуючи свої політичні дії участю у виборах і референдумах. Професійні політики (при владі та в опозиції), особливо ті, що уособлюють певні політичні інститути, беруть на себе більшу частку відповідальності та компетенції у здійсненні політичних функцій. їх форма політичної участі - професійно-політична діяльність в державних органах влади та політичних партіях — вже нами розглядалась раніше [15].

Особливої уваги заслуговує масова поведінка в політиці, адже в більшості політичних процесів люди беруть участь об'єднуючись не тільки

в однорідні організовані групи, але й у випадкові, тимчасові утворення (натовп, публіка, аудиторія, глядачі).

Знаходячись у такому стані, люди набувають специфічних ознак політичної маси:

статистичність — сукупність елементів, що не має системних зв'язків цілісного утворення;

стохастичність — вірогідність, випадковість неупорядкованість відносин, границі маси нечіткі, склад нестійкий;

ситуативність — характер маси цілком визначається місцем, часом, видом дій, приводом, з якого вона виникла;

різноманітність складу, що має міжгрупову природу;

аморфність - відсутність внутрішньої організації, чіткої структури;

анонімність - члени маси не розкриваються один перед одним ніякими особистісними властивостями і якостями.

Саме через випадковість утворення, неоднорідність складу в політичній масі виявляються специфічні риси поведінки людей, коли раціональність є подавленою, емоції різко перебільшують розум, що веде до втрати особистої відповідальності.

Оцінюючи або прогнозуючи поведінку політичної маси, слід брати до уваги те, що вона матеріалізується здебільше у двох формах:

публіки, що формується на основі духовної (інтелектуальної) взаємодії, чи подібних інтересів;

натовпу, який виникає в наслідок фізичної взаємодії людей, що вступили у випадковий контакт через якісь спільні обставини (мітинг, масове гуляння з урочистостей, черга і т.п.).

У публіки тип зв'язку відносно постійний та певною мірою стійкий; формується на засадах спільних інтересів, отже, її поведінка є раціональною і передбачуваною, хоча вона може складатися з різноманітних соціальних груп.

Рисами натовпу є скупченість в обмеженому просторі відносно

тривалий час спільного перебування, відсутність контролю над взаємодіями, швидкість взаємного зараження східними почуттями. Звідси, в політичному аспекті натовп є менше керованим логічними аргументами, а скоріше -емоційними спекуляціями та популістськими лозунгами. Через відсутність цементуючих інтересів, натовп не має стійких чинників спільності, отже він не може вважатися серйозною політичною силою, хоча у багатьох видах активної політичної участі часто складається саме натовп і його зі спекулятивними цілями використовують нечесні політики [18].

Найрозповсюдженою формою політичної участі є електоральна поведінка, тобто поведінка виборців під час відповідних компаній.

Численні дослідження політологів, соціологів і психологів виявили, що на поведінку виборців впливають декілька чинників: вік, стать, конфесійна (релігійна) належність, особливості соціалізації, ідейно-політичні переваги тощо. Було виявлено декілька загальних тенденцій в поведінці окремих електоральних груп. Наприклад, чоловіки в цілому набагато активніше, ніж жінки, беруть участь у виборах; на електоральну активність досить помітно впливає освіта: чим вона вище, тим активніші форми участі у виборчих кампаніях і голосуванні обирають люди. Особи в віці від 35 до 60 років більш активні, ніж молодь чи люди досить похилого віку. Погляди та політичні віддання жінок більш консервативні, ніж у чоловіків, молодь тяжіє до радикалізму і віддає свої голоси тим, хто гарантує соціальні зрушення. Сімейний стан також відбивається на процесі вибору; так, заміжні жінки, що не працюють, частіше дотримуються політичних настанов своїх чоловіків.

Безумовно, наведені тенденції не є абсолютними і незмінними; кожні вибори, як "художній спектакль", мають свою політичну фабулу, акцентовані події, специфічні обставини та об'єктивно залежать від зовнішніх неполітичних чинників (економічного стану, соціальної фрустрації, духовного фактору і т.і.). Це і породжує в електоральній

поведінці все нові й нові тенденції, коли, наприклад, виборці, незадоволені традиційними політичними партіями, під впливом обставин стрімко змінюють свої переваги та орієнтації.

Однією з форм політичної діяльності, яку використовують суб'єкти політики, є опозиція.

Категорія "опозиція" походить від латин. - протиставлення, заперечення. В сучасній політологічній літературі це поняття інтерпретується таким чином - сукупність політичних сил, які виражають незгоду і чинять протидію офіційному державному курсу, політиці, яку проводить партія, що перебуває при владі". Отже, за суттю, опозиція є політичною силою, що протистоїть офіційній владі. В більш широкому значенні під опозицією розуміють всі прямі чи посередні прояви суспільного незадоволення ігноруючим режимом. Але більш предметно слід розглядати опозицію як політичний інститут демократії, певний ряд політичних партій, рухів, інших політичних організацій, що в даний історичний момент є не при владі.

Опозиція є невід'ємною складовою демократично влаштованого суспільства. Цілком природнім за умов демократії та розвинутою демократичної культури є повага соціально-політичної більшості до опозиції, до її права на вільну критику влади, на боротьбу щодо легальної заміни у ході виборів правлячої еліти. Отже, культура демократизму потребує визнання опозиції не як антиурядової, антидержавної сили /діяльності/, чогось ворожого щодо існуючого політичного ладу, а як політичного механізму виявлення суперництва і змагальності в державному житті, що прагне здобути помітної ролі у розв'язанні суспільних проблем [23].

Відсутність альтернативних політичних програм веде до політичної стагнації, лишає суспільство можливості вибору, а державу — динамічної перспективи; більшість імперій в політичній історії, які знищили "здорову" внутрішню конкуренцію, розвалилися /від Римської до Радянської

тоталітарної імперії. Але антиурядові виступи, боротьба з владою в тоталітарних суспільствах є специфічним видом опозиції, відмінним від такої у суспільстві демократичному.

Її учасники, вдаючись до нелегальних, інколи терористичних замахів, виступів, актів громадянської непокори, як правило, прагнуть підірвати легітимність існуючої політичної системи, домагаються не тільки зміни курсу, але й загального перевлаштування суспільства, зміни усталених тоталітарних цінностей та інститутів. Діяльність таких сил у посттоталітарних суспільствах кваліфікується як різновиди "позасистемної", "безвідповідальної", "принципової", "конфронтаційної", "непримиренної" опозиції.

Тільки в стабільній демократичній державі влада може дозволити безкарну критику на свою адресу, здійснювану у межах закону протидію; отже, таким чином формується вид т.зв. "конструктивної" опозиції. За умов дійсно сильної влади й сталої політичної системи зміна особового складу органів державного управління чи оновлення /корекція урядового курсу не сприймаються як політична "трагедія" й не становлять загрози для громадсько-політичної стабільності.

Західна політологія традиційно виокремлює два головних типи опозиції - "позасистемну" та "системну", лояльну, відповідальну. До першої зазвичай відносять ліво- та праворадикальні партії й групування, програмні цілі й тактика яких цілком або досить помітно суперечить офіційним політичним цінностям і чинному державному ладу. їх діяльність цілеспрямована на підрив чи повалення державної влади неофашистські, комуністично-ортодоксальні партії, "червоні бригади" в Італії, Ірландська революційна армія тощо.

Лояльна системна опозиція може виступати у формі фракцій, зокрема, парламентських, коаліцій та блоків тих партій чи політичних організацій, що не формували владу. Звідси виникають різновиди опозиції, які називають -"парламентська" внутрішня та поза- "внутріпартійна".

Ліберальні та соціал-демократичні, неоконсервативні, демократично-християнські та ін. партії визнаючи непохитність головних політичних та соціально-економічних засад суспільства, посідають опозиційну лінію через незгоду з урядом щодо вибору засобів і механізмів досягнення стратегічної суспільної мети. Кожна з них у чітко визначений період виборів має змогу перейти із стану опозиції до стану правлячої партії чи коаліції. Таким чином, в країнах розвинутої демократії опозиція виконує роль політичної противаги, що відбиває інтереси соціальної меншості, й водночас є елементом механізму "тримань і противаг".

Крім того, умовно опозицію ще поділяють на "культурну" (цивілізовану) та "дику". Перша діє в межах чинного законодавства, має певний юридичний статус і конституційні гарантії та прагне тримати під контролем офіційний уряд легальними політичними засобами. Інколи така опозиція утворює свій уряд - т.зв. "тіньовий" кабінет", займається тіньовою, альтернативною законотворчістю, розповсюджуючи свої нароби та ідеї через опозиційну пресу, щоб громадськість мала можливість порівнювати її пропозиції з шляхами офіційної влади. В стратегічному плані цивілізована опозиція виступає за збереження стабільності та знаходження консенсуса різних політичних сил у суспільстві.

Руйнування і соціальна дестабілізація - це кредо "дикої" опозиції, що діє засобами і методами політичного екстремізму й тероризму [12].

Таким чином, функціональне призначення опозиції в сучасних демократичних і посттоталітарних суспільствах - слугувати "каналом" висловлення соціального незадоволення, бути важливим чинником майбутніх змін та оновлення суспільства, виявляти та обмежувати зловживання владою, зокрема, її надконцентрацію та корупцію/, запобігати порушенню політичних і громадянських прав і свобод громадян.

Класичним прикладом політичної опозиції вважають "лояльну опозицію її Величності" в Англії, що діє з рівною мірою політичної

відповідальності з урядом, маючи дуже аргументовано критикувати останній; у США існує система "роздільного правління", де партія, що перемогла на виборах президента, формує уряд, а інша, що отримує більшість голосів у парламенті - контролює фактично Конгрес, тобто законодавчу гілку влади. Інтеграція опозиції в політичну систему має місце і в Західній Європі, і в Японії, і в Україні, і в Росії. Впливові опозиційні партії формують, наприклад, парламентську меншість, або контролюють деякі місцеві органи самоврядування.

В структурі політичної участі певне специфічне місце займають протестні форми поведінки. Взагалі, політичний протест - це вияв негативного ставлення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей та політичних рішень у відкрито демонстрованій формі.

До протестних форм політичної участі відносять: мітинги, демонстрації, страйки, гнівні процесії, пікетування, масові та групові акції насильства і погромів. Вшиваються ці різновиди протестної поведінки багатьма причинами, серед яких є одна визначальна, що має комплексний характер - депривація. Це стан соціального (індивідуального) незадоволення, що викликане реальним і болісним неспівпаданням між дійсним і очікуваним станом, до якого прагне суб'єкт політики. Тобто, депривація є розходженням між бажаннями, сподіваннями, очікуваннями людей і реальними можливостями їх задовольнити. Якщо таке розходження стає значним, а незадоволення набуває масового характеру, виникає мотивація участі в протестних діях. Чинниками, що посилюють депривацію, можуть стати економічні (занепад, різке зростання податків і цін); руйнування стандартів у переконаннях і соціальних нормах; втрата соціального статусу; невиправдані очікування тощо.

Як свідчить політична практика, незадоволення викликає протест перш за все у тих, хто не втратив надії "вийти в люди" і вже мав успішні спроби покращити свій стан. Загостренню депривації та активізації

політичного протесту сприяє розповсюдження радикальних ідеологій, лозунгів і символічних акцій, недовіра до політичного режиму, зневіра у традиційних засобах висунання політичних вимог. Саме тому, що мітинги, демонстрації, страйки і пікети без певного рівня інституціоналізації можуть привести до масового безладдя, в багатьох демократичних країнах їх проведення регулюється спеціальним законодавством, що запобігає прямому зіткненню з владою і застосуванню насильства. Мова йде про такі заходи, як повідомлення владних інституцій про заплановану акцію, отримання організаторами попереднього дозволу щодо певного заходу, закріплення відповідного місця і часу для нього і т.і.

До насильницьких неконвенційних форм політичної поведінки й участі відносять тероризм. У широкому контексті під тероризмом розуміють політичний терор держави проти свого народу чи політичних діячів інших країн, вбивства політичних конкурентів, як кримінально-політичні делікти. У більш конкретному розумінні тероризм розглядається як опозиційна діяльність екстремістських організацій чи окремих осіб, метою яких є систематичне або одиничне застосування насилля (чи його загрози) для залякування населення і погроз урядові. Характерною відмінністю політичного тероризму від чисто кримінальних злочинів є проведення таких насильницьких акцій, які мають визвати шок у суспільстві, визвати широкий негативний резонанс та цим вплинути на прийняття політичних рішень і весь політичний процес.

Окреме місце посідає так званий релігійний тероризм, що прагне вести війну проти "невірних"; він отримав найширше розповсюдження у діяльності груп ісламського фундаменталізму. Крім того, не хнуть терористичними методами діяльності і сїонїстські організації.

До заходів і методів тероризму відносять: вбивства політичних діячів; викрадення; погрози; шантаж; організацію вибухів у громадянських місцях; захоплення споруд і організацій; захоплення і утримання заручників; провокування озброєних зіткнень; викрадення літаків та інших

транспортних засобів. Члени терористичних угруповань намагаються виправдати свої дії, як правило, якимось "найвищими цілями", неможливістю інакше вплинути на ситуацію. Однак, мотивація терористичної діяльності насправді значно ширше - тут є і матеріальна зацікавленість, і соціальна невдоволеність, і психопатологія агентів тероризму, і, безперечно, ідейно-політичні настанови.

Головною умовою в боротьбі з тероризмом, окрім досвіду професіоналів-правоохоронців, є відповідний емоційно-інтелектуальний настрій суспільства, що має засудити терор як виключно асоціальний негативний феномен [14].

Численні політологічні дослідження констатують, що політична участь має свої розумні межі, які є необхідними для стабільного функціонування системи. У цьому випадку навіть обмежена політична участь населення може розцінюватись як стабілізуючий фактор; так відомо, що політична активність громадян США не перевищує 40%, до того ж під час виборів, але ця обставина не розхитує політичної системи цієї країни. Крім того, не є секретом, що до цього часу в політичній сфері зберігаються т.зв. "закриті зони", а західні політологи взагалі стверджують, що до 90% населення планети не мають можливості контролювати дії інститутів влади, які безпосередньо торкаються їх життя. В той же час, вони відзначають, що несподівана активізація аполітичних верств населення, невпорядковане їх втручання в уставний політичний процес може привести до дестабілізації всієї системи.

Отже, політичній участі протистоїть такий різновид політичної поведінки, як абсентеїзм. Сутність його полягає в свідомому ухиленні від участі в політичному житті (голосуваннях, виборчих кампаніях, акціях протесту чи агітації, діяльності партій). Абсентеїзм ще прирівнюють до політичної апатії, втрати інтересу до політики, зневіри у політичних нормах і традиціях. Почуття політико-психологічного відчуження особливо загрозливе, адже у рівній мірі може привести і до апатії, і до

екстремізму. Політичне відчуження виявляється у відчутті власного безсилля, неможливості вплинути на політику, на державні органи і посадових осіб; відчуття безглуздості політики, коли політичні інститути і процеси здаються незрозумілими і непередбаченими, а за відсутності політичних норм поведінка політиків і управлінців вдається випадковою і немотивованою.

Абсентеїзм присутній в будь-якому суспільстві, але його зростання свідчить про серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм і цінностей. Головний чинник, який обумовлює абсентеїзм, - це домінування в особі норм і ознак відповідної субкультури за умов повного знецінення норм загальної політичної культури. Високий ступінь задоволення особистісних потреб (насамперед, фізіологічних) також може привести до втрати інтересу до політики. Політичну апатію в рівній мірі може спричинити як здатність особи самотійно вирішувати будь-які проблеми, так і почуття власної безпорадності перед складними проблемами й недовіри до політичних інститутів. Абсентеїзм інколи зумовлюється розпадом групових норм, втратою індивідом чуття належності до якоїсь соціальної групи, отже, втратою цілей і норм. Абсентеїзм найчастіше спостерігається у молоді, представників маргінальних субкультур, осіб із низьким рівнем освіти.

У посткомуністичних суспільствах на появу і зростання абсентеїзму вплинув крах політичного міфу про "економічне чудо", що відбудеться з країною (Україною, Росією) після переходу до ринку; демократії та входження у лоно високорозвинутих країн. В цілому ж абсентеїзм є наслідком кризи масової свідомості суспільств, що трансформуються, конфлікту цінностей, відчуження населення від влади за умов декларованих ліберальних свобод і демократичних механізмів, отже, зростання політико-правового нігілізму [29].

Політичне функціонування - забезпечення участі політичних інституцій (державних установ, політичних партій, громадських

організацій) в управлінні спільними справами.

Політична участь - добровільна діяльність, завдяки якій члени суспільства беруть участь у виборі правителів і, прямо чи опосередковано, у формуванні державної політики.

Рівні політичної участі:

— реакція (позитивна або негативна) на імпульси, що надходять із політичної системи чи з її інституцій, не пов'язана з необхідністю високої активності людини; епізодична участь у політиці;

— діяльність, пов'язана з делегуванням повноважень участь у виборах (місцевих або державного рівня), референдумах тощо;

— участь у діяльності політичних і громадських організацій (партій, груп тиску, профспілок, молодіжних політичних об'єднань тощо);

— виконання політичних функцій у межах державних інституцій, у т.ч. із засобами масової інформації.

— професійна, керівна політико-ідеологічна діяльність

— участь у позаінституціональних політичних рухах і акціях (спрямованих на докорінну перебудову існуючої політичної системи).

Типологія політичної участі (за американським соціологом Л. Мілбретом):

➤ демонстрація плакатів і афіш, оформлення політичних стендів, епізодична участь у політичних дискусіях (навчальна діяльність);

➤ участь у політичних зборах або мітингах, підтримка грошовими пожертвами, контакти з офіційними особами або політичними лідерами (проміжна діяльність);

➤ керівництво державними або партійними закладами, забезпечення партійних фондів;

➤ участь у закритих або таких, що виробляють стратегію, засіданнях;

➤ постійна участь у проведенні політичних кампаній і виборів (активна діяльність).

Розрізняють також індивідуальну й колективну, добровільну і

примусову, активну й пасивну, традиційну й альтернативну, революційну та охоронну політичну участь.

Політична активність - одна з форм соціальної активності соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття політичних рішень, реалізацію своїх інтересів. Політична діяльність, політична поведінка, політична участь — це прояви, якісні характеристики, зовнішній (поведінковий) рівень політичної активності.

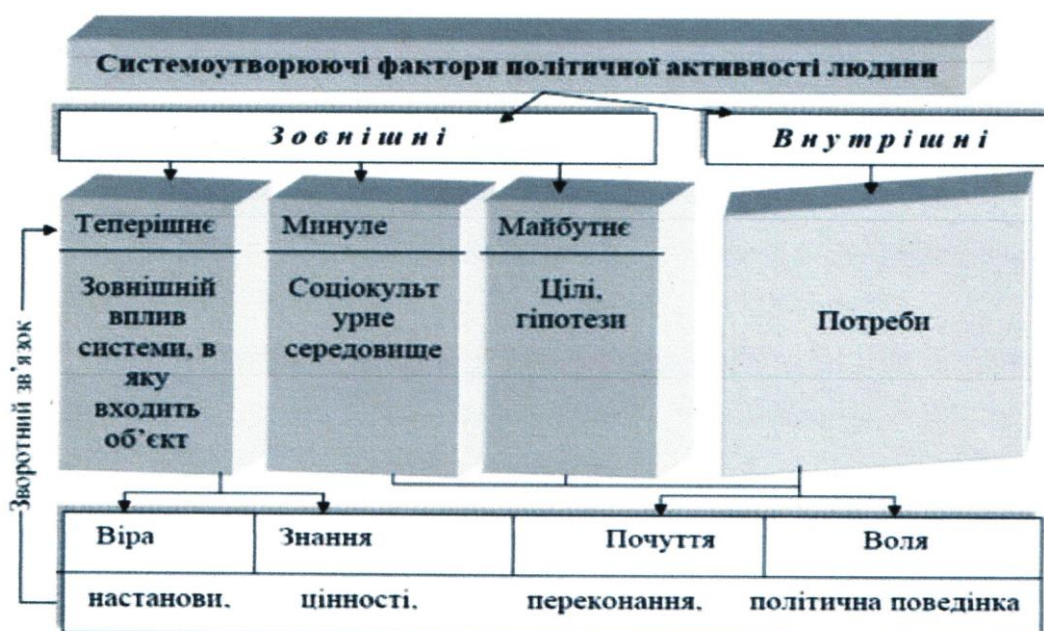

Рис.1. Системоутворюючі фактори політичної активності людини

Внутрішній рівень політичної активності складають інтереси, мотиви, потреби, установки, переконання, цінності. Політична активність обумовлюється ступенем інтересу до політичних подій, їх усвідомленням і, відповідно, може обмежуватися простим виконанням законів і правил, а може бути спрямованою на мобілізацію та солідаризацію навколо певної мети чи ідеї.

Механізм політичної активності людини - пов'язаний із багатьма системоутворюючими факторами, зумовленими людською потребою належати до соціуму, ідентифікувати себе та свою націю з певною соціальною групою, партією, організацією тощо [33].

Разом з тим нині простежується тенденція, пов'язана зі зростанням політичної іммобільності, індиферентності людей, станом політичного відчуження, або аномії.

Політичне відчуження - процес, який характеризується сприйняттям політики, держави, влади як сторонніх, чужих сил, які панують над людиною, пригнічують її.

1. Політичне відчуження виявляється в безсиллі індивіда впливати на перебіг політичних подій, відчутті ізоляції, у сприйманні індивідом соціальних і політичних інститутів, встановлених ними норм, як ворожих інтересам людини.

2. Відчуження може бути наслідком впливу об'єктивних умов політичного життя, політичної системи, політичного режиму.

3. Політичне відчуження зумовлене й такими причинами, як втрата соціальних ідеалів, зневіра в будь-яких владних структурах, психологічна втома від нескінченного потоку політичної демагогії, непродуманих рішень та відверто цинічної брехні [8].

1.4 Політичний актив: залученість в систему влади

Для соціально-політичної психології найбільший інтерес представляють два типи індивідуального і групового вибору. По-перше, вибір людиною рівня та форм своєї залученості в суспільно-політичне життя. Крайні точки континууму таких рівнів і форм, з одного боку, активну участь у цьому житті, осмислення її як головної сфери діяльності людини, з іншого - повне відчуження від неї, прийняття ролі пасивного об'єкта соціальних і політичних процесів. Цей вибір лежить в основі згадуваної вище умовної диференціації членів суспільства на лідерів, активістів і масу, а також і вельми рухомий, нестійкою диференціації самої маси за ознакою більшою чи меншою залученості в суспільно-політичному житті. Він же проявляється в існуючому в будь-якому суспільстві поділ

людей за ступенем їх інтересу до політики .

Другий вибір визначає конкретну суспільно-політичну позицію або орієнтацію людини, засновану на одній з систем ідейно-політичних цінностей, що існують у суспільстві. Обидва ці вибору взаємопов'язані. Рівень психологічної та практичної залученості людей у життя суспільства впливає на визначеність і послідовність їх ідейно-політичного вибору: чим менше людина цікавиться політикою, тим більше аморфні, безсистемні, нестійкі його політичні погляди. У той же час відчуження від панівних у суспільстві конвенціональних систем цінностей і форм політичного життя може означати психологічну готовність до активної альтернативної, поза- або антисистемної громадської діяльності (саме такими були психологічні передумови так званих неформальних рухів в ряді країн) [12].

Умови обох типів вибору визначаються характером політичної системи. Зрозуміло, що найбільш повні можливості для них дають суспільства, де право на вибір є чинною конституційною нормою, існує представницька демократія, ідеологічний і політичний плюралізм. Але навіть і в умовах деспотичних режимів існують відмінності між тими, хто щиро поклоняється і ревно служить владі, і тими, хто намагається триматися подалі від неї або живить усвідомлену або емоційну ворожість до пануючого порядку. Психологічний вибір можливий навіть в умовах повної відсутності вибору форм суспільно-політичної дії: мислити і відчувати, як відомо, не заборониш.

Рівень залучення людей у суспільно-політичне життя обумовлений досить складною системою факторів. Зазвичай він зростає в періоди бурхливого оновлення суспільних відносин, коли відбувається зліт соціальних очікувань мас, що створює психологічні передумови для політичної мобілізації навколо нових цілей. Такі ситуації склалися в СРСР в 20-х - початку 30-х років, у Західній Європі після закінчення другої світової війни, в ряді країн третього світу після здобуття ними незалежності. У періоди стабілізації системи, коли політичне життя

набуває рутинний характер, а також у важкі часи криз зазвичай відбувається спад масової політичної активності. У першому випадку тому, що вона не знаходить точок докладання, у другому - через вантаж давили на людей матеріальних турбот.

Крім таких ситуаційних чинників на масштаби залученості в суспільне життя впливають фактори структурні. Вони кореняться в особливостях соціальної діяльності, властивих кожному суспільству. У країнах, де ця діяльність є монополією політичної влади і здійснюється виключно під її контролем, після щойно згадуваних фаз масової політичної мобілізації залученість набуває інструментальний характер. Частково вона збігається зі звичайною службою в бюрократичних інститутах партійно-державної влади та підпорядкованих їй псевдогромадських організаціях, частково - виконує функцію політичного та ідеологічного контролю, «важеля» апаратного впливу в товщі суспільства. Чим більш широкі контингенти людей охоплює така залученість, тим більше вона є формально-символічної, практично зводиться до демонстрації відданості влади. Такою була залученість мільйонів рядових членів КПРС і сотень тисяч її низових «активістів».

У країнах з розвиненим громадянським суспільством широкого поширення набуває залученість, яку можна назвати ціннісно-орієнтованою. Бо вона направляє насамперед тими цінностями, які виробляються різними соціальними групами в процесі усвідомлення ними своїх інтересів і переваг. Самодіяльна, незалежна від інститутів влади активність таких соціальних суб'єктів - відмітна особливість громадянського суспільства. І хоча вона найчастіше розгортається навколо конкретних проблем - загальнонаціональних або локальних і групових - і не претендує на участь у «великій політиці», навіть протиставляє себе їй, вона так чи інакше впливає на діяльність партій та органів влади. Дана форма соціальної активності еволюціонує відносно незалежно від рівня активності політичної і являє собою один з найважливіших механізмів

саморегулювання суспільства, зв'язків між громадянами та органами влади [21].

Ціннісно-орієнтований характер носить, зрозуміло, не тільки така неполітична соціальна діяльність. В умовах багатопартійності відповідний тип залученості притаманний рядовим членам і активістам політичних партій, особливо опозиційних і не мають великих шансів прорватися до влади. За даними деяких емпіричних досліджень, існує позитивна кореляція між політичною активністю людини і рівнем його психологічної залученості в професійну трудову діяльність, особливо якщо вона передбачає участь у прийнятті рішень, які зачіпають інших людей. Таким чином таку активність можна розглядати як прояв особливих психічних рис особистості: її здатності і потреби активно впливати на соціальне середовище.

Інструментальний «службістський» тип соціально-політичної залученості аж ніяк не виняткова особливість бюрократично організованих політичних режимів. У суспільствах з розвиненою представницькою демократією він співіснує з ціннісно-орієнтованим типом, нерідко навіть в психології одних і тих же людей. У психологічному плані ці типи різняться насамперед особистісної мотивацією, що спонукає до прямої участі в суспільно-політичному житті.

Аналіз використання громадянами України основних форм участі у передвиборчих кампаніях виборів Президента України засвідчив, що основними чинниками, які впливають на них, є публічність політичної конкуренції, відкритість передвиборчого процесу для громадян, основні принципи якої закріплені у спеціальному виборчому законодавстві [25].

Для громадян України вибори були і є центральним інститутом демократії, який, починаючи з президентських виборів 1991 р., перетворився на невід'ємний атрибут політичного життя нашої країни. Загалом, процес організації та перебігу передвиборчих кампаній, характер політичної участі громадян у них свідчить про рівень демократичності

основних параметрів політичного процесу та тенденції політичного розвитку суспільства, а суть передвиборчої ситуації окреслює зміст основних правил здійснення політичної конкуренції між суб'єктами електорального змагання. Вихідним у дослідженні політичної участі громадян України в циклічних політичних процесах є розуміння трансформаційного поля української політики як такого, що позбавлене „внутрішньої органічної єдності" і „становить мозаїчну, фрагментарно відокремлену систему політичних дій, що вибудована не на засадах розмежування функцій держави та громадянського суспільства", а на основі дихотомій нове - старе, своє - запозичене.

Вперше принципи участі громадян у виборчому процесі були визначені Законом України „Про вибори Президента Української РСР" від 5 липня 1991 р., яким заперечувалося будь-яке пряме чи непряме обмеження виборчих прав громадян, які досягли 18-річного віку, залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних поглядів, часу проживання на території України, роду і характеру занять. Проголошувалося, що громадяни можуть брати участь у виборах на рівних засадах, кожний виборець має один голос, а контроль за волевиявленням не допускається. Закон накладав і деякі обмеження щодо права участі громадян у виборах глави держави, зокрема, заборона поширювалася на психічно хворих громадян, тих, що визнані судом недієздатними, та осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі [28].

За виборчим законом 1994 р. окремі принципи участі громадян у виборах Президента України зазнали уточнення та конкретизації. Зокрема, наголос було зроблено на тому, що основною засадою виборчого процесу в Україні є вільне та рівноправне висування кандидатів у Президенти України, чим було наголошено важливість першої фази передвиборчого етапу електорального циклу . Зазнала уточнення і норма щодо неприпустимості обмежень участі громадян у виборчому процесі - якщо у

законі 1991 р. йшлося тільки про обмеження, що більше відповідало суті тогочасної політичної пори, то відповідно до редакції виборчого закону 1994 р., поряд із цим терміном було використано і м'якшій варіант імовірних обмежень -прямі або непрямі пільги. Була відредагована норма щодо визначення обмежень участі громадян у виборах Президента України: зазнало уточнення положення стосовно участі тих громадян, які за вироком суду перебували у місцях позбавлення волі, в частині, що це право для них обмежувалося на відповідний період, визначений судом. До переліку осіб, яких позбавляють права участі у виборах, було віднесено тих, хто перебував в місцях примусового лікування.

З розвитком політичної системи України та інституту президентства була актуалізована проблема підготовки і прийняття нових виборчих стандартів та норм. Уже традиційно, напередодні чергових виборів 1999 р., Верховна Рада України ухвалила новий Закон „Про вибори Президента України” . Базові принципи участі громадян, зафіксовані в попередніх правових актах, що регламентують участь громадян у виборах, були доповнені та розширені. Статтею 1 було зафіксовано положення, що виборчий процес в Україні здійснюється на засадах багатопартійності, яке суттєво підсилювало роль політичних партій у політичному житті суспільства та мало на меті сприяти процесам пришвидшення політичної структуризації українського соціуму. Цією ж статтею вперше визначалося, що участь громадян у виборах Президента України є вільною, ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах. Ця норма згодом була перенесена і до Закону України „Про вибори Президента України”, ухваленого напередодні виборів 2004 р [16].

Останнім виборчим законом про вибори Президента України було внесено доповнення до розуміння права участі громадян у цій процедурі. Одним з вагоміших нових положень стала конкретизація характеру й форм участі громадян у передвиборчих кампаніях та у процедурі виборів. Як принцип загального виборчого права статтею 2 були закріплені права

громадян на участь у роботі виборчих комісій як їхніх членів, у проведенні передвиборчої агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів Президента України. Новий закон також зняв обмеження на участь у самій процедурі виборів для достатньо великої кількості громадян, оскільки за ним позбавлялися права голосу тільки ті громадяни, які визнавалися судом недієздатними.

Отже, українське законодавство визначає громадян, які наділені виборчими правами (виборців), як головних суб'єктів виборчих правовідносин під час виборів Президента України. Участь громадян України у президентських передвиборчих кампаніях починається з висунення претендентів у кандидати на пост Президента України. На президентських виборах 1991 р., відповідно до статті 10 Закону України „Про вибори Президента України”, право висунення претендента на кандидата у Президенти України надавалося громадянам України, які мали право голосу. Це право вони могли реалізувати через політичні партії, громадські об'єднання і рухи в особі їх республіканських органів, трудові колективи, колективи професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, збори виборців за місцем проживання. Зважаючи на те, що на момент ухвалення закону проблема громадянства військовослужбовців не була остаточно розв'язана (певна кількість розташованих на території України військових частин не підпорядковувалася ВР УРСР), ним чітко обмежувалося коло військовослужбовців, яким надавалося право безпосередньо висувати претендентів на кандидати у Президенти Української РСР. Окремої регламентації зазнала і процедура самовисунення претендентом на кандидата [18].

Загальний контекст початкового етапу постсоціалістичних трансформації став першопричиною потужної активності громадян уже на цьому етапі президентського електорального циклу. Використовуючи визначені законодавством можливості, було висунуто 95 осіб, які одержали відповідні посвідчення. Специфікою цього процесу є момент,

який суттєво відрізняє Україну від інших країн Центрально-Східної Європи початку постсоціалістичних трансформацій. Йдеться про те, що фактично до підтвердження Акта проголошення незалежності України, що мало відбутися одночасно в виборами Президента, демократичний сегмент українського політикуму зазнав розколу, принаймні на три частини - прихильників Л. Лук'яненка, В. Чорновола та І. Юхновського. Це визначально вплинуло на перебіг усієї виборчої кампанії та результати виборів, оскільки таке ж подрібнення відбулося і серед громадян, політично зорієнтованих на демократичні цінності.

Подібно до процесів 1991 р., характер участі громадян у першій фазі президентської передвиборчої кампанії 1994 р. також позначений специфічними рисами, оскільки вони за увесь трансформаційний період поки що були єдиними, що проводилися достроково та стали реакцією українського суспільства на системні кризові явища в політиці та економіці. Відповідно до внесених змін і доповнень до Закону Української РСР „Про вибори Президента України” громадяни України могли реалізувати право висунення кандидатів на зборах (з'їздах) політичних партій/виборчих блоків, зареєстрованих відповідно до законодавства України про об'єднання громадян, та на зборах виборців . Статтею 22 закону передбачалося, що претендента могла висувати партія на з'їзді, конференції, загальних чи інших зборах, що є найвищим статутним керівним органом партії (блоком партій -на міжпартійній конференції), якщо на зборах присутні 2/3 понад обраних делегатів, але не менше 200 осіб. Водночас коло партій/виборчих блоків, які могли висувати претендента на кандидата у Президенти України, обмежувалося тими, які налічували не менше 1000 членів. Збори виборців визнавали дійсними, якщо в них брали участь не менше як 500 громадян України, що мають право голосу. Особливістю зборів виборців було те, що вони могли проводитися за місцем проживання та у трудових колективах -на підприємствах, в установах, організаціях, що відкривало широкі

можливості для використання адміністративного ресурсу вже на початковому етапі виборчої кампанії. Процедурно в механізм зборів виборців було інтегровано процес самовисунення претендентів: передбачалося, що кожен учасник зборів виборців може запропонувати до обговорення будь-яку кандидатуру, також і свою [17].

Аналіз загальної кількості висунутих кандидатів засвідчив, що 1994 р., використовуючи внутрішньо організаційні ресурси, тільки одна політична партія - СПУ - змогла висунути свого кандидата (лідера партії О. Мороза), усіх інших кандидатів висували за допомогою механізму зборів виборців, який на 1994 р. включав і само висунення. Причини переважного звернення до зборів виборців як механізму висунення претендентів на кандидати у Президенти України слід шукати у недостатній розвиненості партійної системи та позачерговому характері президентських виборів, який не дозволив активізувати роботи місцевих осередків більшості партійних сил України.

Принципово характер участі громадян у процедурі висунення претендентів на кандидатів у Президенти України змінився тільки під час передвиборчої кампанії 1999 р. На виборах 1999 р. рішення про самостійну участь у передвиборчій кампанії ухвалили вже 15 політичних партій (трьом з яких було відмовлено у реєстрації їхніх кандидатів), а чотири партії - ХНС, СДС, УРП та УСДП об'єдналися у виборчий блок Наш Президент - Євген Марчук! Проте повніше про обсяги та принципівість змін участі громадян у передвиборчих кампаніях свідчать результати аналізу зборів виборців, які висували претендентів на кандидатів у Президенти України. У виборчій кампанії 1999 р. відбувалися 664 рази. На них було висунуто 17 претендентів на кандидатів у Президенти України. Привертає увагу той факт, що на підтримку висунення чинного тоді Президента України Л. Кучму було проведено 635 зборів виборців. Жоден інший претендент на кандидата в Президенти України не зміг зібрати такої кількості зборів громадян та заручитися навіть формальною підтримкою

електорату у всіх регіонах України.

Починаючи з виборів 2004 р., виборці втратили можливість ініціювати висунення кандидатів на пост Президента України шляхом використання механізму зборів виборців. На нашу думку, політологічне пояснення такої норми слід шукати у прагненні деполітизувати трудові колективи та посилити вагу політичних партій як основних структур виходження громадян у політичну систему, поглибити виконання партіями основних функцій -агрегації та трансляції інтересів громадян до системи політичних інститутів. Відповідно до статті 10 Закону України „Про вибори Президента України”, висунення кандидатів на пост Президента України сьогодні належить громадянам України, які мають право голосу, і які реалізують через політичні партії, їхні виборчі блоки, а також шляхом самовисунення [21].

Відтепер, статтею 44 закону право висунення кандидата надається тільки тій партії, яка була зареєстрована в установленому порядку не пізніше за рік до дня виборів, та виборчому блоку за умови, що партії, які увійшли до нього, так само були зареєстровані не пізніше як за рік до дня виборів. Зазнала зміни і процедура самовисунення. Якщо раніше вона була „прив'язана” до зборів виборців, то з набуттям чинності нового Закону „Про вибори Президента України”, самовисуванець особисто повинен звертатися до ЦВК із відповідними документами [25].

Отже, за період постсоціалістичних трансформацій, канали участі громадян у фазі висунення претендентів на кандидатів у Президенти України суттєво змінилися. Якщо на перших виборах Президента України достатньо потужним елементом політичного процесу були трудові колективи, за якими визнавалося суто політичне право висунення претендентів у кандидати на Президента України, то упродовж трьох президентських електоральних циклів вони повністю були позбавлені цього права. На нашу думку, це повинно схилити громадян до активнішого використання інституту політичних партій в електоральних ситуаціях та

сприяти закінченню процесів політичної структуризації українського суспільства.

У наступній фазі передвиборчої кампанії участь громадян обмежується збиранням підписів на підтримку претендентів на кандидатів у Президенти України: особистим заповненням граф у підписному листі, а для членів ініціативних груп та уповноважених осіб політичних партій - збиранням підписів виборців. Уперше ця форма політичної участі громадян була запроваджена в політичний процес Законом України „Про вибори Президента України" від 5 липня 1991 р., за яким кандидатам потрібно було подолати достатньо символічний, порівняно із встановленим сьогодні, бар'єр у вигляді збирання на свою підтримку сотень тисяч підписів громадян України, які мають виборче право. На перших президентських виборах 26 претендентів на кандидата у Президенти, з яких було зареєстровано 7 осіб, зібрали разом 2 млн підписів виборців. Більшість виборців на передвиборчому етапі була зорієнтована на підтримку політиків зі стажем (Голова ВРУ Л. Кравчук, голова Львівської облради В. Чорновіл, лідер УРП Л. Лук'яненко) та депутатів ВР УРСР, які виявили активність і конструктивний підхід в обговоренні проблем політичної трансформації України (В. Гриньов, І. Юхновський). Серед сімки опинилися й маловідомий тоді в політичних колах і серед широкого загалу українства О. Ткаченко, який напередодні виборів зняв свою кандидатуру, та Л. Табурянський. Імовірно, до кандидатів міг потрапити лідер соціалістів О. Мороз, проте до виголошення результатів про зібрані підписи виборців на підтримку кандидатів у Президенти України він зняв свою кандидатуру [18].

З кожним електоральним циклом вага збирання підписів на підтримку претендентів на кандидата у Президенти України як форми політичної участі громадян зростала, що виявилось у докладній регламентації процедури збирання підписів, встановленні деяких обмежень, збільшенні кількості громадян, підписи яких треба було зібрати

для реєстрації. У 1994 р. загальна кількість підписів виборців, потрібна для реєстрації кандидатом у Президенти України, була збережена, проте чітко визначалася структура передвиборчої підтримки претендентів, які повинні були одержати підтримки виборців не менше як 1500 громадян у кожному з 2/3 загальної кількості виборчих округів. Співвідношення підписів на підтримання реєстрації кандидатом у Президенти України, визнаних ЦВК недійсними, до тих, які були визнані ЦВК дійсними, свідчать, що вже на початковому етапі передвиборчої кампанії можна було прогнозувати, між ким розгорнеться основна боротьба за президентське крісло - Л. Кравчуком та Л. Кучмою, оскільки за цих кандидатів ЦВК була відфільтрована найбільша кількість підписів підтримки громадян. На нашу думку, щодо Л. Кравчука, то на фоні тяжіння до посилення президентської гілки влади, він спробував використати адмінресурс, щоб забезпечити підтримку своєї кандидатури з боку громадян по всій Україні та стимулювати до визнання недійсними підписів, поданих за Л. Кучму. Показовим є й те, що найменша кількість недійсних підписів була зібрана на підтримку О. Мороза, якого висунула політична партія і, відповідно, в процесі збирання підписів використовував партійні ресурси.

На виборах 1999 р. роль процедури збирання підписів та вагомість кількісної підтримки виборцями претендентів на кандидата у Президенти України помітно зросла. Згідно зі статтею 28 нового Закону України „Про вибори Президента України”, претендент міг бути зареєстрований ЦВК як кандидат, якщо його кандидатуру підтримають своїми підписами не менше як 1 млн громадян України, які мають право голосу, серед них не менше як 30 тисяч громадян у кожному з 2/3 регіонів України. Якщо ж раніше збір підписів виборців територіально вимірювався виборчими округами, то на президентських виборах 1999 р. і в подальшому - регіонами України [21].

Вагоме побільшення кількості підписів виборців зі 100 тисяч до 1 млн не спричинило концентрації уваги виборців на основних гравцях політичного процесу. Активне використання партійних ресурсів,

політтехнологічних прийомів та адмінресурсних практик забезпечило понад мільйонну підтримку виборцями 9 кандидатів - Н. Вітренко, Ю. Костенка, Л. Кучми, Є. Марчука, О. Мороза, В. Олійника, П. Симоненка, Г. Удовенка, підтримку на рівні 800-900 тис. громадян - Ю. Кармазіна, В. Кононова, В. Онопенка, О. Ржавського, півмільйонну підтримку О. Базилюка та М. Грабера. Кандидатів . з двох останніх груп за рівнем передвиборчої підтримки виборців було зареєстровано кандидатами у Президенти України за рішенням Верховного суду України. Загалом свої підписи на підтримку претендентів на кандидатів у Президенти України поставили 23919814 громадян, серед яких ЦВК врахувала 16728962 підписи, що становить 44,61 % від усіх виборців, внесених до списків для голосування. Найбільшу активність виборці виявили, підтримуючи О. Ткаченка (1704744 підписи), Л. Кучму (1643486 підписів) та О. Мороза (1606313 підписів). Порівнюючи активність громадян України у першій та другій фазах передвиборчого етапу того президентського електорального циклу, зазначмо, що підтримка, яку здобув П. Лазаренко за допомогою фінансових важелів у першій фазі, не була підтверджена під час збирання підписів у підписних листах, натомість адмінресурс, що його використав Л. Кучма в обидвох фазах, діяв без збою [25].

Саме вибори 1999 р. оголили низку проблем та суперечностей щодо участі громадян України у другій фазі електорального циклу, пов'язаних із недосконалістю виборчого законодавства. Зокрема, від 1991 р. відтворювалася правова невизначеність статусу осіб, які збирають підписи, умови їхньої участі в цьому процесі, отримання винагороди, конкретизація місць збирання підписів (законом фактично було дозволено збирати підписи за місцем роботи, що відкривало можливості для тиску). Попри те, що спеціальною постановою ЦВК заборонялося проводити збирання підписів виборців на підприємствах, в установах і організаціях, примушувати виборця підтримувати того чи того претендента, платити коштами, товарами або послугами за підписи, а також перешкоджати

виборцеві у підтримці того чи того претендента, окремі кандидати використовували механізм „бригад" із заповнення підписних листів. Зокрема, здійснюючи аналіз практики збирання підписів на підтримку претендента на кандидата у Президенти України, один з членів ЦВК зауважив, що в процесі перевірки підписів громадян, ЦВК іноді доводилося мати справу із „кооперативами" по збору підписів. Зважаючи на те, що побільшення кількості підписів виборців на підтримку кандидата у Президенти України не виконало своєї функції політичної концентрації на виборах 2004 р., які знову відбувалися за новим виборчим законом, кандидати повинні були зібрати не менше 500 тис. підписів виборців, які мають право голосу, серед них не менше як по 20 тис. підписів у кожному з 2/3 регіонів (АРК, області, міста Київ та Севастополь) України. Результати збирання підписів засвідчили, що по-перше, громадяни України більше готові підтримувати відомих публічних політиків, які на той момент політично активні на загальнонаціональному і на регіональному рівнях (В. Ющенко, В. Янукович, О. Омельченко). По-друге, фаза збирання підписів засвідчила, що українські виборці схильні піддаватися впливам відверто популістських гасел (Л. Черновецький). По-третє, політичні партії, які стали суб'єктами виборчого процесу, окрім ПР і СПУ та Української партії Єдність, зупинилися в збиранні підписів на рівні, який би гарантував подальшу участь у виборчій боротьбі [15].

Аналіз використання громадянами України основних форм участі у передвиборчих кампаніях президентських електоральних циклів засвідчив, що основним чинником, який впливає на них, є чинник мобілізаційного характеру, спосіб використання та форма якого залежить від застосування претендентами механізму висунення.

РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

2.1. Методика та організація дослідження

Основними методами емпіричного дослідження кваліфікаційної роботи є анкетування, порівняння, аналіз та графічна інтерпретація.

Дослідження того, як особистість приймає участь у виборах, було опитано 354 чоловіки.

Анкетування використовується, щоб одержати інформацію про типовість тих або інших явищ. На результативність анкетування впливає ряд умов: підбір питань, які найбільш точно характеризують досліджуване явище, що дають надійну інформацію; постановка як прямих, так і непрямих питань; вилучення підказок у формулюваннях питань; попередження двоїстого розуміння змісту питань. Анкетування забезпечує отримання таких відповідей, які є правдивими стосовно й опитуваного, і проблеми дослідження.

В залежності від віку, статі, освіти, місця проживання та рівня матеріального положення можна зробити аналіз того, чи приймала людина взагалі участь у виборах, та чи готова вона приймати участь в конвенційних чи неконвенційних формах політичної участі.

Головними якісними чинниками, що характеризують політичний вибір громадян є:

1) бажання приймати участь у політичному житті, тобто відчувати потребу волевиявлення, бути вмотивованим, й на сам перед, цікавитися об'єктом вибору - проявляти свідомий інтерес до політики, що відповідає першому питанню анкети (див. Додаток А);

- Було визначено наступні досліджувані параметри вибору:
- Усвідомлення власної громадянської позиції
- Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях

- Готовність до політичної участі
- Аналіз участі у виборах

Організаційно-методичний етап - припускала вирішення загальних питань організації емпіричного дослідження, створення власного опитувальника політичного вибору, орієнтири вибору (зовнішній вигляд; вік; стать; інтелектуальні якості; харизма; комунікативні вміння та навички; лідерська поведінка; моральні якості; досягнення у політичній сфері; відношення до себе; відношення до країни, народу, суспільству; політичні погляди; відношення до сім'ї та близьких; поведінка у повсякденному житті; поведінка в екстремальних умовах; потенціал подальшого росту; передвиборча програма; успіх в попередній діяльності) формулювання цілей і завдань дослідження, розробку структури і програми емпіричного дослідження, підготовки матеріалів для діагностики респондентів.

2 етап - емпіричний - опитування респондентів.

3 етап дослідження проводилося вивчення усвідомленості політичного вибору особистості.

4 етап дослідження - узагальнюючий. Результати дослідження систематизовані, представлені в табличній формі, зроблені висновки.

2.2. Аналіз загального рівня залученості до суспільно-політичного життя

Людина активно втягується на суспільне життя й у політику над ролі ізольованого індивіда (таке трапляється можливі лише як рідкісний виняток), але через встановлення формальних і неформальних, соціально-психологічних зв'язків із зарубіжними людьми, з спільністю. Або бере участь у створенні такої спільності. Зрозумівши, хто й чому втягується у той або ту спільність чи створює його, ми маємо ще з'ясувати, чим є ця спільність, які психологічні механізми для її виникнення, функціонування

та еволюції, її соціально-психологічні якості, наприклад рівень згуртованості, гомогенності, спроможність до активних дій. Бо діюча спільність - це механічна сума індивідів, але особливе щодо самостійне освіту, що має власними психологічними властивостями і що надає зворотне впливом геть індивідуальну психологію.

Таблиця 2.1. - Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності в рівня освіти (% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє.	Середнє.	Середнє спеціальне	Незакінчене вище.	Вище.	Друге вище.
Пересічний громадянин.	71,43%	76,74%	66,96%	70,69%	47,46%	45,45%
Пересічний член суспільства, котрий опосередковано залучений до політичного життя як член профспілки, виробничого колективу	25,00%	22,09%	29,46%	27,59%	44,07%	45,45%
Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу та ін.	3,57%	1,16%	0,89%	1,72%	5,08%	9,09%

Продовження таблиці 2.1

Громадський, політичний діяч, який активно займається практичної політичної	0,00%	0,00%	0,89%	0,00%	3,39%	10,00%
Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина	0,00%	0,00%	1,79%	0,00%	0,00%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником залученості громадян до політики: більш активними членами політичної організації є громадяни з вищим та другим вищим освітою.

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником залученості громадян до політики: більшість громадян, які живуть в районному центрі являються пересічними громадянами.

Таблиця 2.2. Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний центр	Місто обласного	Районний центр	Село
Пересічний громадянин.	58,68%	68,06%	81,94%	67,44%
Пересічний член суспільства, котрий опосередковано залучений до політичного життя як член профспілки, виробничого колективу громадської організації тощо.	38,32%	30,56%	13,89%	23,26%

Продовження таблиці 2.2

Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу та ін.	2,40%	0,00%	1,39%	6,98%
Громадський, політичний діяч, який активно займається практичної політичної діяльністю	0,60%	0,00%	1,39%	2,33%
Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина суспільства.	0,00%	1,39%	1,39%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік, також, є вагомим чинником залученості громадян до політики: громадяни віком 30-39 років являються звичайними членами суспільства, які побічно включені в політичне життя як член профспілки, трудового колективу, а громадяни старше 60 років, навпаки.

Таблиця 2.3. Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років.	50-59 років.	Стар ше 60 років
--	------------------------	------------------------	-------------------------	-------------------------	---------------------------------

Продовження таблиці 2.3

Звичайний громадянин.	69,23%	59,32%	64,38%	65,22%	72,58%
Звичайний член суспільства, який побічно включений в політичне життя як член профспілки, трудового колективу, громадської організації тощо.	29,67%	37,29%	30,14%	33,33%	19,35%
Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу і т.п.	1,10%	3,39%	2,74%	0,00%	4,84%
Громадський, політичний діяч, який активно займається практичною політичною діяльністю.	0,00%	0,00%	2,74%	1,45%	0,00%
Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина суспільства.	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%

Таблиця 2.4. Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловічий.	Жіночий.
Пересічний громадянин.	60,61%	71,43%

Пересічний член суспільства, котрий опосередковано залучений до політичного життя як член профспілки, виробничого колективу громадської організації тощо.	35,15%	25,40%
Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу та ін.	3,64%	1,06%
Громадський, політичний діяч, який активно займається практичної політичної діяльністю.	0,61%	1,06%
Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина суспільства.	0,00%	1,06%

В таблиці представлені результати свідчать про те, що рівень статі є вагомим чинником залученості громадян до політики: жінки з чоловіками значно не відрізняються залученістю до політики.

Таблиця 2.5. Усвідомлення власної громадянської позиції в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середньо го
Пересічний громадянин.	66,29%	66,87%	61,54%
Пересічний член суспільства, котрий опосередковано залучений до політичного життя як член профспілки, виробничого колективу, громадської організації	30,90%	29,45%	23,08%
Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу та ін.	1,69%	2,45%	7,69%
Громадський, політичний діяч, який активно займається практичної політичної діяльністю.	0,56%	0,61%	7,69%
Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина суспільства.	0,56%	0,61%	0,00%

Результати свідчать про те, що рівень добробуту є вагомим чинником залученості громадян до політики: більш активними членами політичної організації та громадяни, які активно займаються практичною політичною діяльністю є громадяни з вищим середнім рівням матеріального положення

Таблиця 2.6. Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє.	Середнє .	Середнє спеціальне.	Незакінчене вище.	Вище.	Друге вище.
Профспілкова організація, асоціація.	53,57%	71,60%	65,35%	63,64%	59,65%	60,00%
Громадсько-політичне об'єднання, рух.	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%
Неполітична громадська організація.	7,14%	2,47%	7,92%	18,18%	12,28%	20,00%
Політична партія (блок).	0,00%	1,23%	5,94%	3,64%	7,02%	20,00%
Волонтерський рух.	0,00%	2,47%	0,99%	9,09%	7,02%	0,00%
Об'єднання громадян за місцем проживання.	39,29%	22,22%	21,78%	7,27%	14,04%	20,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни з середньою освітою не приймають участь в політичних партіях (блоках).

Таблиця 2.7. Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний центр	Місто обласного значення	Районний центр	Село
Профспілкова організація, асоціація.	73,13%	54,93%	59,32%	54,76%
Громадсько-політичне об'єднання, рух.	0,00%	0,00%	1,69%	0,00%
Неполітична громадська організація.	10,00%	12,68%	3,39%	9,52%
Політична партія (блок).	2,50%	2,82%	5,08%	14,29%
Волонтерський рух.	3,75%	4,23%	5,08%	0,00%
Об'єднання громадян за місцем проживання.	11,88%	25,35%	32,20%	21,43%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни, які проживають в обласних центрах знаходяться більш за всіх в профспілкових організаціях та менш за всіх в політичних партіях.

Таблиця 2.8. Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років.	30-39 років.	40-49 років.	50-59 років.	Старше 60 років
Профспілкова організація, асоціація	72,09%	60,38%	61,43%	66,15%	58,62 %
Громадсько-політичне об'єднання, рух	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,72%
Неполітична громадська організація	12,79%	18,87%	5,71%	4,62%	5,17%
Політична партія (блок).	0,00%	5,66%	5,71%	6,15%	6,90%
Волонтерський рух	6,98%	5,66%	1,43%	0,00%	3,45%
Об'єднання громадян за місцем проживання	9,30%	13,21%	25,71%	23,08%	29,31 %

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік також є вагомим чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни старше 60 років знаходяться в об'єднаннях громадян за місцем проживання.

Таблиця 2.9. Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середнього
Профспілкова організація, асоціація.	67,88%	61,94%	50,00%
Громадсько-політичне об'єднання, рух.	0,00%	0,65%	0,00%
Неполітична громадська організація.	4,85%	12,90%	25,00%
Політична партія (блок).	4,24%	5,16%	0,00%
Волонтерський рух.	0,00%	5,81%	25,00%
Об'єднання громадян за місцем проживання.	23,03%	17,42%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що матеріальне положення є вагомим чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань. Серед них видно, що громадяни з вище середнім

матеріальним положенням займаються волонтерським рухом.

Таблиця 2.10. Участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловічий	Жіночий.
Профспілкова організація, асоціація.	66,23%	62,92%
Громадсько-політичне об'єднання, рух.	0,00%	0,56%
Неполітична громадська організація.	8,44%	10,11%
Політична партія (блок).	4,55%	4,49%
Волонтерський рух.	2,60%	4,49%
Об'єднання громадян за місцем проживання.	19,48%	19,66%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що стать є вагомим чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань. Серед них видно, що чоловіча стать, що жіноча не має різниці.

2.3. Форми політичної участі

Форми політичної участі відрізняються не тільки мірою усвідомленості, але й масштабністю, легальністю та іншими параметрами.

За критерієм легальності прийнято виділяти конвенціональні та неконвенціональні форми політичної участі.

Конвенціональна участь - поведінка, яка використовує законні або ті, що відповідають загальноприйнятим нормам форми вираження інтересів і впливу на владу. Основною формою конвенціональної поведінки є участь у виборах. Участь у виборах дозволяє обмежити прояв небезпечних для політичної системи форм масової активності, спрямувавши її в інституціональне (регульоване нормами) русло, коли невдоволені політикою уряду люди виражають свій протест, голосуючи за переміни. А інша частина громадян завдяки виборам демонструє підтримку урядовому курсу.

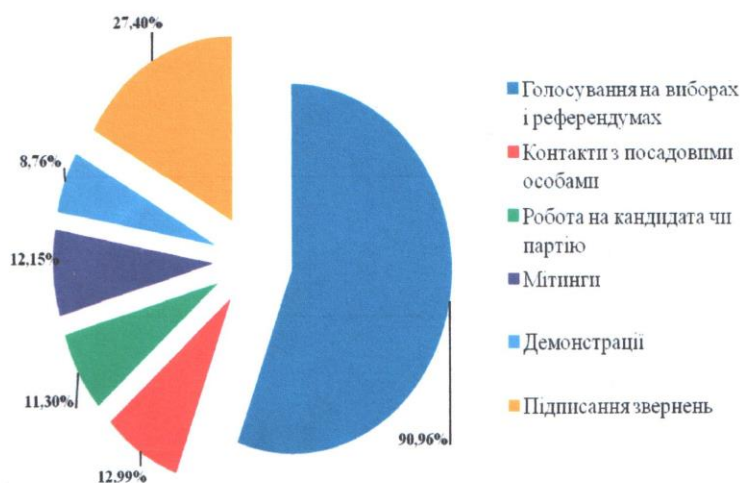
Американський вчений Л. Мілбрайт виділяє чотири основних види конвенційної політичної участі: голосування; участь у роботі партій і політичних організацій; участь у політичному житті громади; контакти з офіційними особами на різних рівнях. До неконвенційних форм політичної участі вчений відносить участь у публічних вуличних демонстраціях, мітингах та інших формах протесту з порушенням закону; протест проти влади у вигляді голодувань; відмова коритися несправедливим законами та ін. При цьому підході до конвенційної політичної участі зараховуються всі ті форми, які демократична політична система пропонує громадянам.

У свою чергу, до неконвенційної політичної участі віднесені всі ті форми участі, які характеризуються негативним ставленням до політичної системи і пов'язані з тими чи іншими формами політичного протесту. Близьку позицію до визначення конвенційності політичної участі займає В.І. Бортніков. «Під конвенційними формами мають на увазі політичну поведінку, яка використовує інституційні канали і є прийнятною для домінуючої політичної системи. Під неконвенційними, яка кидає виклик чинним інститутам і панівним нормам або ж відкидає їх. Вважається, що неконвенційні форми, котрі мають переважно вимушений характер, обумовлюються надійністю каналів зворотного зв'язку між громадянами і

владою або браком у тих чи тих суб'єктів політики достатніх ресурсів для отримання бажаного політичного зиску.

66

Конвенційні форми політичної участі

Неконвенційні форми політичної участі

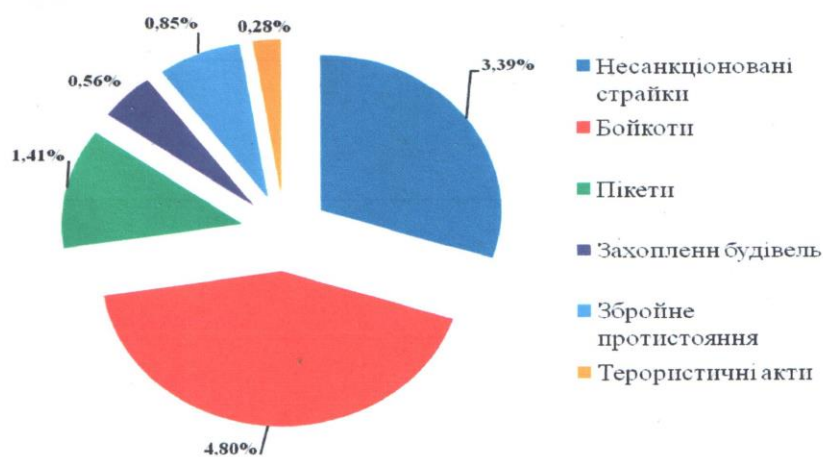

Рис. 2. Конвенційні та неконвенційні форми політичної участі.

Таблиця 2.11. Аналіз готовності до політичної участі в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє.	Середнє.	Середнє спеціальне.	Незакінчене вище.	Вище.	Друге вище.	ВСЕГО
Конвенційні форми політичної участі							
Голосування на виборах і референдумах.	92,86%	91,86%	91,96%	86,21%	94,92%	73%	90,96%
Контакти з посадовими особами.	0,00%	5,81%	8,93%	18,97%	23,73%	54,55%	12,99%
Робота на кандидата чи кандидатури.	10,71%	4,65%	6,25%	18,97%	23,73%	9,09%	11,30%
Мітинги.	7,14%	8,14%	8,93%	22,41%	16,95%	9,09%	12,15%
Демонстрації.	0,00%	4,65%	6,25%	18,97%	13,56%	9,09%	8,76%
Підписання звернень.	35,71%	24,42%	24,11%	27,59%	30,51%	45,45%	27,40%
Неконвенційні форми політичної участі							
Несанкціоновані страйки.	0,00%	3,49%	1,79%	6,90%	3,39%	9,09%	3,39%
Бойкоти.	3,57%	3,49%	2,68%	12,07%	5,08%	0,00%	4,80%
Пікети.	0,00%	0,00%	0,89%	3,45%	3,39%	0,00%	1,41%
Захоплення	0,00%	0,00%	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,56%

Продовження таблиці 2.11

Збройне протистояння.	0,00%	1,16%	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,85%
Терористичні акти.	0,00%	0,00%	0,00%	1,72%	0,00%	0,00%	0,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником готовності громадян до політичної участі. Серед них видно, що в конвенційних формах політичної участі бажають брати участь громадяни з вищою освітою, а в неконвенційних формах політичної участі з незакінченою вищою освітою.

Таблиця 2.12. Аналіз готовності до політичної участі в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний центр	Місто обласного	Районний	Село	Всього
Конвенційні форми політичної участі					
Голосування на виборах і	93,41%	87,50%	87,50%	93,02%	90,96%
Контакти з посадовими	11,98%	12,50%	13,89%	16,28%	12,99%
Робота на кандидата чи	8,98%	12,50%	8,33%	23,26%	11,30%
Мітинги	13,17%	13,89%	11,11%	6,98%	12,15%
Демонстрації	10,18%	9,72%	8,33%	2,33%	8,76%
Підписання звернень.	34,13%	26,39%	16,67%	20,93%	27,40%
Неконвенційні форми політичної участі					
Несанкціоновані страйки.	4,19%	2,78%	4,17%	0,00%	3,39%
Бойкоти	7,19%	2,78%	2,78%	2,33%	4,80%
Шкети	1,20%	4,17%	0,00%	0,00%	1,41%
Захоплення будівель.	0,60%	0,00%	1,39%	0,00%	0,56%
Збройне протистояння.	1,20%	0,00%	1,39%	0,00%	0,85%
Терористичні акти.	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником готовності громадян до політичної

участі: в конвенційних формах політичної участі бажають брати участь громадяни які проживають в селі, а в неконвенційних формах політичної участі громадяни, які проживають в обласних центрах.

Таблиця 2.13. Аналіз готовності до політичної участі в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років.	30-39 років.	40-49 лет.	50-59 років.	Старше 60 років.	Всього
Конвенційні форми політичної участі						
Голосування на виборах і референдумах	89,01%	89,83%	91,78%	88,41%	96,77%	90,96%
Контакти з посадовими особами	16,48%	25,42%	8,22%	5,80%	9,68%	12,99%
Робота на кандидата чи партію	16,48%	11,86%	12,33%	7,25%	6,45%	11,30%
Мітинги	17,58%	13,56%	8,22%	14,49%	4,84%	12,15%
Демонстрації	14,29%	11,86%	6,85%	7,25%	1,61%	8,76%
Підписання звернень	18,68%	27,12%	30,14%	37,68%	25,81%	27,40%
Неконвенційні норми політичної участі						
Несанкціоновані страйки	6,59%	3,39%	4,11%	0,00%	1,61%	3,39%
Бойкоти	9,89%	3,39%	5,48%	1,45%	1,61%	4,80%
Пікети	3,30%	1,69%	1,37%	0,00%	0,00%	1,41%
Захоплення будівель	2,20%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,56%
Збройне протистояння	2,20%	0,00%	1,37%	0,00%	0,00%	0,85%
Терористичні акти	1,10%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік є вагомим чинником готовності громадян до політичної участі: в конвенційних формах політичної участі бажають брати участь громадяни 18-29 років та старше 60 років, а в неконвенційних формах політичної участі 18-29 років.

Таблиця 2.14. Аналіз готовності до політичної участі в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловічий	Жіночий	ВСЬОГО
Конвенційні форми політичної участі			
Голосування на виборах і референдумах.	89.70%	92,06%	90,96%
Контакти з посадовими особами.	12.73%	13,23%	12,99%
Робота на кандидата чи партію.	8.48%	13,76%	11,30%
Мітинги.	12.12%	12,17%	12,15%
Демонстрації.	7.88%	9,52%	8,76%
Підписання звернень.	32.12%	23,28%	27,40%
Неконвенційні форми політичної участі			
Несанкціоновані страйки.	3.64%	3,17%	3,39%
Бойкоти.	5.45%	4,23%	4,80%
Пікети.	2.42%	0,53%	1,41%
Захоплення будівель.	1.21%	0,00%	0,56%
Збройне протистояння.	1.21%	0,53%	0,85%
Терористичні акти.	0.61%	0,00%	0,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що стать є вагомим чинником готовності громадян до політичної участі: чоловіча стать та жіноча не відрізняються.

Таблиця 2.15. Аналіз готовності до політичної участі в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середнього	Всього
Конвенційні форми політичної участі				
Голосування на виборах і референдумах.	92,70%	89,57%	84,62%	90,96%
Контакти з посадовими особами.	8,43%	17,79%	15,38%	12,99%
Робота на кандидата чи партію.	8,43%	12,88%	30,77%	11,30%
Мітинги	8,43%	14,11%	38,46%	12,15%
Демонстрації	4,49%	12,27%	23,08%	8,76%
Підписання звернень.	25,84%	30,06%	15,38%	27,40%
Неконвенційні форми політичної участі				
Несанкціоновані страйки.	1,12%	5,52%	7,69%	3,39%
Бойкоти	3,93%	5,52%	7,69%	4,80%
Пікети	0,56%	1,84%	7,69%	1,41%
Захоплення будівель.	0,00%	0,61%	7,69%	0,56%
Збройне протистояння.	0,56%	0,61%	7,69%	0,85%
Терористичні акти.	0,00%	0,00%	7,69%	0,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень матеріального положення є вагомим чинником готовності громадян до політичної участі: громадяни з вище середнім рівнем матеріального положення активні як в конвенційних формах політичної, так і в неконвенційних формах політичної участі.

2.4. Участь у виборах, як конвенційна форма політичної участі

Участь у виборах дозволяє обмежити прояв небезпечних для політичної системи форм масової активності, спрямувавши її в інституціональне (регульоване нормами) русло, коли незадоволені політикою уряду люди виражають свій протест, голосуючи за зміни. А інша частина громадян завдяки виборам демонструє підтримку урядовому курсу. Вже на цьому прикладі можна побачити, що конвенційна участь орієнтована на досягнення різних завдань.

Американські політологи К.Джандра, Дж.Беррі і Дж.Голдман виділили два види дій:

➤ дії, які демонструють підтримку влади і політичної системи - участь у святкових заходах з приводу будь-яких подій, робота в якості спостерігача на виборах. Навіть піднімаючи державний прапор у святкові дні, прикріплюючи на одяг знаки з державною символікою, людина демонструє підтримку країні і побіжно її політичній системі;

➤ дії, за допомогою яких громадяни намагаються вплинути на владу і змінити певні сторони суспільного життя.

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року: більшість громадян, не залежно від освіти приймали участь в виборах.

Таблиця 2.16. Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від рівня освіти(% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє.	Середнє	Середнє спеціальнє.	Незакінчене вище.	Вище.	Друге вище.
Так.	53,57%	73,26%	69,64%	60,34%	74,58%	54,55%
Ні.	46,43%	25,58%	28,57%	37,93%	23,73%	36,36%
Не пам'ятаю.	0,00%	1,16%	1,79%	1,72%	1,69%	9,09%

Таблиця 2.17. Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний центр	Місто обласног	Районни й центр	Село
Так	69,46%	69,44%	61,11%	72,09%
Ні	26,95%	30,56%	38,89%	27,91%
Не пам'ятаю.	3,59%	0,00%	0,00%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року: громадяни в незалежності від місця проживання приймали участь в виборах.

Таблиця 2.18. Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років.	30-39 років.	40-49 років.	50-59 років.	Старше 60 років.
Так	51,65%	61,02%	78,08%	79,71%	74,19%
Ні	47,25%	32,20%	21,92%	20,29%	24,19%
Не пам'ятаю	1,10%	6,78%	0,00%	0,00%	1,61%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік є вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року: громадяни віком 40 - старше 60 років активно приймали участь в виборах.

Таблиця 2.19. Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловічий	Жіночий
Так.	68,48%	67,72%
Ні.	30,30%	30,16%
Не пам'ятаю	1,21%	2,12%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що стать не являється вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року. Серед результатів нема ніякої різниці між чоловіками та жінками.

Таблиця 2.20. Аналіз участі у виборах Президента України 2014 р. в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середнього
Так	69,66%	65,64%	76,92%
Ні	29,78%	31,29%	23,08%
Не пам'ятаю.	0,56%	3,07%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що матеріальне положення є вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року. Серед результатів видно, що громадяни з вище середнім матеріальним положенням приймали участь у виборах більш за всіх.

Таблиця 2.21. Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	Старше 60 років
Так	34,07%	44,07%	66,67%	66,67%	64,52%
Ні	60,44%	47,46%	27,78%	24,64%	32,26%
Не пам'ятаю	5,49%	8,47%	5,56%	8,70%	3,23%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік є вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року. Серед результатів видно, що громадяни віком 40 - старше 60 років активно приймали участь в виборах.

Таблиця 2.22. Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середнього
Так	57,87%	50,62%	46,15%
Ні	37,08%	41,36%	53,85%
Не пам'ятаю	5,06%	8,02%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що матеріальне положення є вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: громадяни з рівнем добробуту нижче середнього активно приймали участь в виборах

Таблиця 2.23. Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний	Місто обласного	Районний центр	Село
Так	53,01%	51,39%	56,94%	58,14%

Продовження таблиці 2.23

Ні	40,36%	41,67%	37,50%	37,21%
Не пам'ятаю	6,63%	6,94%	5,56%	4,65%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: що громадяни, які проживають в селі активно приймали участь в виборах

Таблиця 2.24. Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловіча	Жіноча
Так	58,18%	50,53%
Ні	36,97%	42,02%
Не пам'ятаю	4,85%	7,45%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що стать не є дуже вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: чоловіки приймали участь активніше ніж жінки.

Таблиця 2.25. Аналіз участі у виборах в Верховну Раду України в 2014 році в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє	Середнє	Середнє спеціальне	Незакінчене вище	Вище	Друге вище

Так	57,14%	61,63%	53,15%	39,66%	57,63%	54,55%
Ні	42,86%	34,88%	38,74%	51,72%	33,90%	45,45%
Не пам'ята	0,00%	3,49%	8,11%	8,62%	8,47%	0,00%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року. Серед результатів видно, що громадяни з середньою освітою приймали більш за всіх участь, а громадяни з незакінченою вищою не приймали.

Таблиця 2.26. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від рівня освіти (% від кожної групи випробуваних)

	Незакінчене середнє.	Середнє .	Середнє спеціальне.	Незакінчене вище.	Вище.	Друге вище.
Так.	21,43%	43,02%	55,36%	39,66%	61,02%	81,82%
Ні.	53,57%	20,93%	18,75%	24,14%	15,25%	9,09%
Поки не визначилася.	25,00%	36,05%	25,89%	36,21%	23,73%	9,09%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що рівень освіти є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах. Серед результатів видно, що громадяни з середнім та незакінченим вищою освітою ще не визначились, будуть вони брати участь чи ні.

Таблиця 2.27. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від місця проживання (% від кожної групи випробуваних)

	Обласний центр	Місто обласного значення	Районний центр	Село
Так	49,70%	47,22%	51,39%	44,19%
Ні	23,95%	20,83%	16,67%	25,58%
Поки не визначилася.	26,35%	31,94%	31,94%	30,23%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що місце проживання є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах: з районного центра біль за всіх будуть брати участь.

Таблиця 2.28. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від віку (% від кожної групи випробуваних)

	18-29 років.	30-39 років.	40-49 років.	50-59 років.	Старше 60 років.

Продовження таблиці 2.28

Так	36,26%	54,24%	53,42%	52,17%	53,23%
Ні	24,18%	22,03%	21,92%	24,64%	16,13%
Покине визначилася	39,56%	23,73%	24,66%	23,19%	30,65%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що вік є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах. Серед результатів видно, що громадяни віком 18-29 років до цього часу не визначились брати їм участь у виборах чи ні.

Таблиця 2.29. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від статі (% від кожної групи випробуваних)

	Чоловічий	Жіночий
Так.	49,70%	48,15%
Ні.	24,85%	19,58%
Поки не визначилася.	25,45%	32,28%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що стать не є чинником прийняття участі у майбутніх виборах, так як , що чоловіки, що жінки до цього часу не визначились будуть вони приймати участь у майбутніх виборах чині.

Таблиця 2.30. Аналіз участі у наступних виборах в залежності від рівня добробуту (% від кожної групи випробуваних)

	Нижче середнього	Середнє	Вище середнього
Так	46,07%	50,92%	61,54%
Ні	25,28%	17,79%	30,77%
Покине визначилася.	28,65%	31,29%	7,69%

Представлені в таблиці результати свідчать про те, що матеріальне положення є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах: громадяни з вище середнім матеріальним положенням визначились краще за всіх.

РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Для виконання трудових обов'язків в сфері політико-гуманітарної діяльності з урахуванням положень нормативних вимог з безпеки праці, та для практичної реалізації теми: «Політичний вибір громадян, як прояв політичної активності та конвенційний спосіб політичної участі», передбачається засвоєння основних заходів з охорони праці на робочих місцях в адміністративних приміщеннях.

3.1 Аналіз потенційних небезпек

Обладнання, яке використовується можна умовно розділити на дві групи:

а) обладнання, яке безпосередньо забезпечує робочий процес (наприклад, комп'ютерна та різноманітна периферійна техніка при роботах в офісі);

б) обладнання, яке підтримує комфортні умови праці (наприклад, опалювальні прилади, кондиціонери, іонізатори повітря для забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату в приміщеннях).

До основних небезпечних факторів трудового процесу відносяться:

– Ураження електричним струмом, у наслідок несправності електроболаднання, невиконання правил техніки безпеки при користуванні електричним обладнанням, що може призвести до електротравм різного ступеню або навіть до летального наслідку;

– механічне травмування в наслідок не раціонального розташування робочих місць, що є порушенням вимог ергономіки;

– підвищенні нервово-психічні навантаження, внаслідок специфіки роботи, а саме постійний контакт з клієнтами, колегами по роботі, керівництвом, контрагентами при вирішенні робочих питань (деякі з них

можуть бути конфліктними, суперечливими), що може викликати емоційний дискомфорт, внутрішнє роздратування та емоційну нестабільність під час короткотривалих певних негативних ситуацій, та може призвести до захворювань нервової системи, зниження насаги на працю та стресових станів;

- захворювання кістково-м'язового апарату, у зв'язку з тривалим статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг, що призводить до ушкодження опорно-рухового апарату;

- негативний вплив електромагнітних (в тому числі і рентгенівських) випромінювань при використанні моніторів персональних комп'ютерів (далі ПК) з електронно-променевою трубкою, що призводить до погіршень зору, зниження імунітету;

- недостатнє або надмірне освітлення робочих місць, в зв'язку з несправністю, або хибним вибором освітлювальних приладів, в зв'язку з неправильним розташуванням робочих місць по відношенню до джерел природного та штучного освітлення, що призводить до погіршення зору або ефекту засліплення;

- дискомфортний рівень шуму, який створюється перетворювачем напруги електронно-обчислювальної машини (далі ЕОМ), її технічною периферією, а також при спілкуванні працівників, що призводить до роздратування та зниження працездатності;

- незадовільні параметри мікроклімату в робочих приміщеннях, у зв'язку із відсутністю приладів, що забезпечують необхідний повітрообмін та опалювальних систем, які можуть викликати загальні захворювання;

- можливість загоряння, в зв'язку з порушенням правил протипожежної безпеки, використанням несправного електрообладнання, або відсутністю систем пожежної сигналізації і пожежогасіння, що призводить до пожежі;

- неправильні дії персоналу в умовах надзвичайних ситуацій, які призводять до паніки та загибелі людей.

3.2 Заходи по забезпеченню безпеки

У приміщенні офісу застосовується широке різноманіття електроприладів: персональні комп'ютери, принтери, ксерокси, факси, освітлювальні прилади, кондиціонери, побутові електроприлади тощо. Небезпека ураження електричним струмом при використанні цих приладів з'являється при недотриманні заходів обережності, а також при відмові або несправності цього обладнання. Наслідки ураження електричним струмом залежать від багатьох факторів: опору організму, величини, тривалості дії, роду і частоти струму, шляхів його проходження через життєво важливі органи, умов зовнішнього середовища.

Для запобігання ураження електричним струмом встановлено електроустаткування, яке відповідає вимогам: ПУЕ («Правила устрою електроустановок») і ГОСТ 12.1.030-81 (2001) «ССБТ. Электробезопасность. Защитное заземление, зануление», величина опору захисного заземлення електрообладнання приміщення - 4 Ом; НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила устройства электроустановок. Электрооборудование специальных установок», приміщення, в якому розташовуються ЕОМ, різноманітне устаткування, відноситься до класу пожеженебезпечної зони П-Па, тому передбачений мінімальний ступінь захисту ізоляції обладнання IP44; ГОСТ 12.1.009-76 (1999) «ССБТ. Электробезопасность. Термины и определения» обладнання офісу має подвійну ізоляцію, яка складається з робочої та додаткової ізоляції; ГОСТ 12.2.007.0-75* (2001) «ССБТ. Изделия электротехнические. Общие требования безопасности» ЕОМ, периферійні пристрої ЕОМ та устаткування для обслуговування, ремонту та налагодження ЕОМ по способу захисту людини від ураження електричним струмом, належать до І класу, оскільки мають подвійну ізоляцію, елемент для заземлення та провід для приєднання до джерела живлення, що має заземлюючу жилу і вилку з заземлюючим контактом. Експлуатація електроустановок і

електроустаткування проводиться відповідно до НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок» та НПАОП 40.1-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів».

Ймовірність механічного травмування може виникнути внаслідок не раціонального розташування робочих місць, захаращення робочих місць або у зв'язку з недбалістю та неухважністю обслуговуючого персоналу. Для виключення травматизму згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» зроблено більш зручне та раціональне розташування робочих місць, таким чином збільшена відстань між ними, яка відповідає нормованим значенням (площа на одне робоче місце має становити не менше ніж 6,0 м², а об'єм не менше ніж 20,0 м³).

У зв'язку із стресовими ситуаціями та нервово-емоційними навантаженнями у працівників може виникнути ймовірність захворювань загально-невротичного характеру.

З метою зниження нервово-емоційного напруження, стомлення зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втоми, згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» для робітників із застосування ЕОМ, передбачені регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години, а також обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження. В кімнаті психологічного розвантаження передбачені пристрої для приготування й роздачі тонізуючих напоїв, а також місця для занять фізичною культурою

Для оптимізації відносин у колективі проводяться тренінги з залучанням психологів на теми: «Адаптація у новому колективі», «Поведінка в суспільстві».

Для запобігання кістково-м'язових порушень у зв'язку з тривалим

статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг необхідно виконувати фізичні вправи 2-3 рази протягом робочого часу.

3.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці

Внаслідок роботи за ПК, на фізіологію людини негативно впливають електромагнітні випромінювання. Щоб зменшити наслідки впливу на людину та знизити негативні показники у робочій зоні до допустимих значень, згідно з ГОСТ 12.2.007.0-75 «Изделия электротехнические. Общие требования безопасности», вироби, які створюють електромагнітні поля, повинні мати захисні елементи (екрани, поглиначі і т.д.). Вимоги до захисних елементів повинні бути вказані в стандартах та технічних умовах на конкретні види виробів. Згідно з НПАОП 0.00-1.28-10 «Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» та ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», на робочих місцях обладнаних ПК встановлені рідкокристалічні монітори, які не є джерелами рентгенівського та електромагнітного випромінювань.

Основними причинами недостатньої або надмірної освітленості робочих місць є несправність або хибний вибір освітлювальних приладів, неправильне розташування робочих місць по відношенню до джерел освітлення.

Незадовільна освітленість на робочому місці або на робочій зоні може бути причиною зниження продуктивності та якості праці, отримання травм. Недостатнє або надмірне освітлення викликає зоровий дискомфорт, що виражається у відчутті незручності або напруженості. Тривале перебування в умовах зорового дискомфорту призводить до розсіювання уваги, зменшення зосередженості, зоровій і загальній втомі.

У офісному приміщенні, згідно ДБН В.2.5-28-2018 «Природне і

штучне освітлення» передбачене природне та штучне освітлення. Природне освітлення здійснено через світлові прорізи, які забезпечують коефіцієнт природної освітленості (КПО) не нижче 1,5%. Для захисту від прямих сонячних променів, які створюють прямі та відбиті відблиски на поверхні екранів і клавіатури, передбачено сонцезахисні пристрої, на вікнах встановлені жалюзі або штори.

Розрахунок загального штучного освітлення в приміщенні офісу розмірами $A \times B \times H = 18 \times 10 \times 3,5$ м, з висотою робочої поверхні $h_p = 0,8$ м, нормованим значенням штучного освітлення для кабінету $E_n = 300$ лк.

1. Розраховуємо кількість рядів світильників у приміщенні N_p :

$$N_p = \frac{B}{(H - h_p) \cdot [L/h]}, \text{ шт}; \quad (4.1)$$

де: B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$[L/h]$ – числове значення коефіцієнта світильника;

$$N_p = \frac{10}{(3,5 - 0,8) \cdot 1,4} = 3, \text{ шт.}$$

2. Визначаємо максимально припустиму відстань між рядами світильника L_{\max} :

$$L_{\max} = \frac{B}{N_p}, \text{ м}; \quad (4.2)$$

де: B – ширина приміщення, м;

N_p – кількість рядів світильників у приміщенні, шт;

$$L_{\max} = \frac{10}{3} = 3,33, \text{ м.}$$

3. Визначаємо значення індексу приміщення i , що характеризує співвідношення розмірів освітлювального приміщення і висоти розміщення світильників:

$$i = \frac{A \cdot B}{(H - h_p) \cdot (A + B)}, \quad (4.3)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$$i = \frac{18 \cdot 10}{(3,5 - 0,8) \cdot (18 + 10)} = 2,38$$

4. Визначаємо значення коефіцієнта використання світлового потоку η , створюваного світильником типу ЛПО.

Вибирається з урахуванням відбиття поверхонь приміщення та індексу приміщення і дорівнює $\eta = 58\%$.

5. Визначаємо сумарний світловий потік освітлювальної установки у даному приміщенні Φ_Σ :

$$\Phi_\Sigma = \frac{E_H \cdot A \cdot B \cdot k_3 \cdot z}{\eta}, \text{ лм}; \quad (4.4)$$

де: E_H – рівень нормованого загального освітлення, лк;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_3 – коефіцієнт запасу (для кабінету $k_3 = 1,4$);

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості (відношення середньої освітленості до мінімальної освітленості), як правило дорівнює (для люмінесцентних ламп $z = 1,1$);

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

$$\Phi_\Sigma = \frac{300 \cdot 18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1}{0,58} = 143379, \text{ лм.}$$

6. Визначаємо умовну загальну кількість світильників у приміщенні

N_{ce}^* :

$$N_{ce}^* = \frac{A \cdot B}{L_{\max}^2}, \text{ шт}; \quad (4.5)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

L_{\max} – максимально припустима відстань між рядами світильників, м;

$$N_{\text{св}}^* = \frac{18 \cdot 10}{3,33^2} = 16, \text{ шт.}$$

7. Розраховуємо світловий потік умовного джерела світла Φ_l^* :

$$\Phi_l^* = \frac{\Phi_{\Sigma}}{N_l^*}, \text{ лм;} \quad (4.6)$$

де: Φ_{Σ} – сумарний світловий потік освітлювальної установки, лм;

N_l^* – загальна кількість ламп у світильнику, яка розраховується за формулою:

$$N_l^* = N_{\text{св}}^* \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.7)$$

де: n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l^* = 16 \cdot 2 = 32, \text{ шт;}$$

$$\Phi_l^* = \frac{143379}{32} = 4481, \text{ лм.}$$

8. Знаходимо коефіцієнт m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи Φ_l^* та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи Φ_l :

$$m = \frac{\Phi_l^*}{\Phi_l}; \quad (4.8)$$

$$m = \frac{4481}{2800} = 1,6$$

9. Визначаємо оптимальну (фактичну) кількість світильників у приміщенні $N_{\text{св}}$:

$$N_{\text{св}} = N_{\text{св}}^* \cdot m, \text{ шт;} \quad (4.9)$$

де: $N_{\text{св}}^*$ – умовна загальна кількість світильників у приміщенні, шт;

m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи;

$$N_{ce} = 16 \cdot 1,6 = 27, \text{ шт.}$$

10. Визначаємо фактичну кількість ламп у приміщенні N_l :

$$N_l = N_{ce} \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.10)$$

де: N_{ce} – оптимальна (фактична) кількість світильників у приміщенні, шт;

n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l = 27 \cdot 2 = 54, \text{ шт.}$$

11. Визначаємо загальну розрахункову освітленість E_p у приміщенні, що створюється при застосуванні стандартних ламп:

$$E_p = \frac{\Phi_l \cdot N_l \cdot \eta}{A \cdot B \cdot k_z \cdot z}, \text{ лк;} \quad (4.11)$$

де: Φ_l – фактичний світловий потік вибраної стандартної лампи, лм;

N_l – фактична кількість ламп у приміщенні, шт;

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_z – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості;

$$E_p = \frac{2800 \cdot 54 \cdot 0,58}{18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1} = 316, \text{ лк.}$$

Виходячи з розрахунку загальне штучне освітлення в приміщенні офісу дорівнює 316 лк, що відповідає нормованому значенню освітлення і яке забезпечується за допомогою 27 світильників типу ЛПО.

Рівні звукового тиску в октавних смугах частот, рівні звуку та еквівалентні рівні звуку на робочих місцях приміщення відповідають вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» та ДСН 3.3.6.037-99 «Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку та інфразвуку». Зниження рівня шуму в

приміщенні здійснено за допомогою:

- використання більш сучасного обладнання;
- розташування принтерів та різноманітного устаткування колективного користування на значній відстані від більшості робочих місць працівників;
- переведення жорсткого диска в режим сну (Standby), якщо комп'ютер не працює протягом визначеного часу;
- використання блоків живлення ПК з вентиляторами на гумових підвісках;

Неправильне проектування або несправність систем опалення та вентиляції в приміщенні офісу може призвести до негативних впливів на здоров'я працівників у вигляді простудних захворювань, перегрівань, проблем із дихальними шляхами тощо.

Метеорологічні умови в приміщенні офісу – температура повітря, відносна вологість повітря й швидкість його переміщення відповідають встановленим санітарно-гігієнічним вимогам ДСН 3.3.6.042-99 «Державні санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень» і ГОСТ 12.1.005-88 (1991) «ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны». Роботи в офісному приміщенні, належать до категорії Іб - легка робота, тому передбачені наступні оптимальні значення параметрів мікроклімату:

- у холодний період року: температура 21-23°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,1 м/с;
- у теплий період року: температура 22-24°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,2 м/с.

Забезпечення таких параметрів мікроклімату досягається оснащенням приміщень пристроями кондиціонування, вентиляції та дезодорації повітря, системами опалювання.

Оптимальні рівні позитивних (n+) і негативних (n-) іонів у повітрі приміщення з ВДТ відповідають вимогам ГН 2152-80 «Санітарно-гігієнічні

норми допустимих рівнів іонізації повітря виробничих та громадських приміщень» і становить: $n^+ = 1500-30000$ (шт. на 1см^3); $n^- = 3000-5000$ (шт. на 1см^3). Підтримку оптимального рівня легких позитивних і негативних аероіонів у повітрі на робочих місцях забезпечуються за допомогою біполярних коронних аероіонізаторів.

3.4 Заходи з пожежної безпеки

Горінням називається складний фізико-хімічний процес взаємодії горючої речовини та окислювача, який супроводжується виділенням тепла та випромінюванням світла.

Процес горіння призводить до пожежі.

Пожежа – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі і просторі.

Комплекс протипожежних заходів для офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ розроблений згідно вимог НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні».

Виходячи з аналізу речовин та матеріалів, які використовуються при роботі у приміщенні обладнаному ПК з ВДТ:

- згідно ДСТУ EN 2:2014 «Класифікація пожеж (EN 2:1992, EN 2:1992/A1:2004, IDT)» у офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ можлива пожежа класів – А (пожежа, що супроводжується горінням твердих матеріалів) та Е (горіння електроустановок, що перебувають під напругою до 1000 В);

- відповідно до вимог ДСТУ Б В.1.1-36:2016 «Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою», воно належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки – простір у приміщенні, у якому перебувають тверді горючі речовини та матеріали.

Оскільки офісне приміщення обладнане ПК з ВДТ належить до

категорії «Д» з пожежної небезпеки, тому відповідно до вимог ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги» воно має II ступінь вогнестійкості.

Обладнання, силові та освітленні мережі офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ відповідають вимогам пожежної безпеки, оскільки виконані відповідно до вимог НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок», та мають ступінь захисту ізоляції обладнання IP44 яка відповідає класу пожежанебезпечної зони П-Па до якої належить приміщення.

З технічних та організаційних заходів запобігання пожеж в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ передбачені наступні протипожежні заходи:

- згідно вимог ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту», в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6». Яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика;

- оскільки офісне приміщення що обладнане ПК з ВДТ, тому відповідно до вимог п. 5 розділу VI «Вибір типу та необхідної кількості вогнегасників», «Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників», затверджених наказом МВСУ 15.01.2018 № 25 та зареєстрованих в МЮУ 23.02.2018 р. за № 225/31677 для гасіння електроустановок, що знаходяться під напругою, передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3,5 (з розрахунку один вогнегасник с величиною заряду вогнегасної речовини 3 кг. і більше, на 20 м² площі приміщення). Додатково, на кожному поверсі будівлі, в якій розміщене приміщення обладнане ПК з ВДТ, передбачене два переносних порошкових вогнегасника – ВП-5. Відстань між вогнегасниками та місцями можливих загорянь не перевищує 10 м.

3.5 Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях

Захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

Хімічне зараження є наслідком аварій на хімічно-небезпечному об'єкті (ХНО) і транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини (СДОР).

Вирішальне значення при аваріях на ХНО має швидкість виконання заходів щодо захисту населення.

При загрозі чи виникненні аварії негайно, відповідно до діючих планів, здійснюється оповіщення працюючого персоналу і населення, що проживає поблизу. Населенню даються вказівки про порядок поведінки.

Про аварію керівник об'єкта або черговий диспетчер доповідає начальнику цивільного захисту (ЦЗ) міста, області.

Обслуговуючий персонал відповідно до діючих на об'єкті інструкцій вживає заходи захисту з ліквідації чи локалізації аварії. У міру прибуття до цих робіт беруться підрозділи рятувальних служб і спеціалізовані невоєнізовані формування.

За сигналом оповіщення:

- населення вдягає засоби захисту органів дихання (табельні або найпростіші) і виходить із зони зараження в зазначений район;

- особовий склад (о.с.) органів керування збирається на пунктах керування;

- о.с. підрозділів рятувальних служб прибуває до місця аварії;

- спеціалізовані невоєнізовані формування, формування медичної служби й охорони громадського порядку прибувають у призначені пункти збору.

У першочерговому порядку організується розвідка, що встановлює місце аварії, вид СДОР, ступінь зараження нею території і повітря, стан

людей у зоні зараження, межі зон зараження, напрямок і швидкість вітру, напрямок поширення забруднення. Розвідка ведеться розвідувальними підрозділами газорятувальної служби і спеціалізованих формувань.

Встановлюється оточення зон зараження й організовується регулювання руху.

Після проведення розвідки й ухвалення рішення починається організоване ведення рятувальних робіт. До цього заходи щодо порятунку людей вживаються працюючим персоналом об'єкта і самим населенням у порядку само- і взаємодопомоги.

У зоні зараження намічаються ділянки й об'єкти, на які вводяться рятувальні і медичні формування. Уражені після надання їм допомоги доставляються на незаражену територію, а при необхідності - у лікувальні установи. Населення, яке опинилося в зоні зараження, евакуюється за її межі.

Роботи проводяться з дотриманням запобіжних заходів, використовуються засоби індивідуального захисту (ЗІЗ), передбачається страховка особового складу, що виконує роботи в незручних та ізольованих місцях.

На виході із зон зараження організовується санітарна обробка населення і о.с. формувань, дегазація транспорту та майна. Ці роботи проводяться на пунктах спеціальної обробки (ПуСО). Заражений одяг збирається для наступної дегазації чи знищення.

З метою найшвидшої ліквідації наслідків аварії здійснюється дегазація території, споруджень, устаткування, техніки та інших об'єктів зовнішнього середовища. Повернення населення в зону зараження допускається після проведення контролю зараженості.

Харчова сировина, продукти харчування і фураж, що опинилися в зоні зараження, перевіряють на зараженість, після чого приймається рішення на їхню дегазацію, утилізацію чи знищення.

Запаси води і джерела водопостачання також перевіряються на

зараженість.

При виникненні аварії з викидом СДОР на транспорті оповіщаються начальники ЦЗ району, міста й області, на території яких відбулася аварія, і за їх розпорядженням чи за розпорядженням голови надзвичайної комісії приводяться до готовності органи управління, формування розвідки, медичної служби, органи громадського порядку й інші. Організуються оточення місця аварії, рятувальні й інші невідкладні роботи.

Висновки до третього розділу

Таким чином, у розділі розглянуто аналіз потенційних небезпек, що можуть вплинути на здоров'я працівників економіко-гуманітарної сфери під час виконання робочих обов'язків в адміністративному приміщенні. Заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, заходи з пожежної безпеки (в приміщенні офісу класом пожежі А (Е), категорією приміщення Д передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3, також встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6», яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика.) та заходи по забезпеченню безпеки у надзвичайних ситуаціях, а саме захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

ВИСНОВКИ

В емперічному дослідженні ми провели аналіз рівня залученості та готовності брати участь у політичних конвенційних та неконвенційних формах політичної участі, в залежності від низьких соціально-демографічних , параметрів: стать, вік, рівень освіти, рівень добробуту та місця проживання, і дійшли до таких висновків:

1) За результатами дослідження я виявила, що стать не має великого значення у усвідомленні власної громадянської громадянської позиції, в участь у різних громадсько-політичних об'єднаннях, в готовності до політичної участі, в участі у виборах Президента України та в участі у майбутніх виборах, а в виборах в Верховну Раду України чоловіки приймали участь активніше ніж жінки.

2) Вік є вагомим чинником залученості громадян до політики, громадяни віком 30-39 років являються звичайними членами суспільства, які побічно включені в політичне життя як член профспілки, трудового колективу, а громадяни старше 60 років, навпаки. Вік є вагомим чинником готовності громадян до політичної участі: в конвенційних формах політичної участі бажають брати участь громадяни 18-29 років та старше 60 років, а в неконвенційних формах політичної участі 18-29 років. Також вік є чинником готовності громадян до політичної участі: в конвенційних формах політичної участі бажають брати участь громадяни 18-29 років та старше 60 років, а в неконвенційних формах політичної участі 18-29 років. Вік є чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: громадяни віком 40 - старше 60 років активно приймали участь в виборах. Також він є чинником прийняття участі у майбутніх виборах: віком 18-29 років до цього часу не визначились брати їм участь у виборах чи ні.

3) Рівень освіти є чинником залученості громадян до політики: більш активними членами політичної організації є громадяни з вищим та другим

вищим освітою. Рівень освіти є чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни з середньою освітою не приймають участь в політичних партіях (блоках). Рівень освіти не є чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року: більшість громадян, незалежно від освіти приймали участь в виборах. Також рівень освіти є чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: громадяни з середньою освітою приймали більш за всіх участь, а громадяни з незакінченою вищою не приймали. Громадяни з середнім та незакінченим вищою освітою ще не визначились, будуть вони брати участь в майбутніх виборах чи ні.

Місце проживання є чинником залученості громадян до політики: більшість громадян, які живуть в районному центрі являються пересічними громадянами. Місце проживання є також чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни, які проживають в обласних центрах знаходяться більш за всіх в профспілкових організаціях та менш за всіх в політичних партіях. Також місце проживання не є вагомим чинником прийняття участі у виборах Президента України 2014 року: громадяни незалежно від місця проживання приймали участь в виборах. Місце проживання є вагомим чинником прийняття участі у виборах в Верховну Раду України 2014 року: що громадяни, які проживають в селі активно приймали участь в виборах. Також я виявила, що місце проживання є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах: громадяни з районного центра більш за всіх будуть брати участь.

Рівень добробуту є вагомим чинником залученості громадян до політики: більш активними членами політичної організації та громадяни, які активно займаються практичною політичною діяльністю є громадяни з вищим середнім рівнем добробуту. Рівень добробуту є чинником залученості громадян до громадсько-політичних об'єднань: громадяни з вище середнім рівнем добробуту займаються волонтерським рухом. Також рівень добробуту є вагомим чинником прийняття участі у виборах

Президента України 2014 року: громадяни з вище середнім матеріальним положенням приймали участь у виборах більш за всіх. Громадяни з рівнем добробуту нижче середнього активно приймали участь в виборах в Верховну Раду. Рівень добробуту також є вагомим чинником прийняття участі у майбутніх виборах: громадяни з вище середнім рівнем добробуту визначились краще за всіх.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Амелин В. Н. Социология политики: Спецкурс. -М., 1992
2. Бортніков В.І. Політична участь українських громадян в умовах демократичного переходу / В.І. Бортніков // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. — 2007. — № 87-88. — С. 53-58.
3. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії / В.І. Бортніков. — Луцьк: РВВ „Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
4. Ващенко К.О., Корнієнко В.О. Політологія для вчителя
5. Виноградов В. Д., Головин Н. А. Политическая социология. - СПб., 1997.
6. Вибори Президента України 1999 / Інформаційно-аналітичне видання. - К.: ЦВК, 2000.
7. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. - М., 1997.
8. Гарькавець СО. Психологія політичного вибору: Навчальний посібник - Луганськ: Вид-во СНУ ім.В Даля, 2006. -116 с.
9. Готовность к действию // Психологический словарь (электронное издание). - 2012. - <http://psi.webzone.ru/st/023600.htm>
10. Грачев М.Н. Политическое участие. Зарубежная политология: словарь-справочник / М.Н. Грачев; под ред. А.В. Миронова, Г.А. Цыганкова. — М: Социально-политический журнал, Независимый открытый университет, 1998. — С. 239-241.
11. Давидов Р. Практика збирання підписів на підтримку претендента на кандидата у Президенти України: плюси і мінуси правової регламентації // Вибори Президента України - 1999: проблеми теорії і практики. - К.: ЦВК, 2000. - С. 32-38.
12. Денисенко В. До питання про методологічні засади політичної науки // Суспільно-гуманітарні студії. - 1998. - № 1. - С. 1-2.
13. Дума про Україну (частина друга) // Літературна Україна. - 1991. -11

- липня.-№ 28.-С. 1.
14. Духневич В.М. Проблема готовності до здійснення політичного вибору // Наукові студії з соціальної та політичної психології: 36. статей. - К.: ТОВ «Міленіум», 2005, -Вил. 12(15). -С. 151-161.
 15. Закон України „Про вибори Президента України" // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 14. - Ст. 81.
 16. Закон України „Про вибори Президента України" // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 20-21. - Ст. 291.
 17. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про вибори Президента України": Закон України від 13 липня 1994 року Ш00/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 8. - Ст. 40.
 18. Закон Української РСР „Про вибори Президента Української РСР" // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 33. - Ст. 446.
 19. Іовчу Г.М. Політична участь громадян: механізми прояву соціального конфлікту чи інструмент інтеграції суспільства? / Г.М. Іовчу // Вісник Одеського національного університету. — 2009. — Т. 14. Вил. 13. Соціологія і політичні науки. — С. 526-532.
 20. Ключенко З. Политическое участие: теория, методология и измерение с применением метода шкалограммирования по Гуттману / З. Ключенко // Социология: теория, метода, маркетинг. — 2005. — № 4. — С. 46-72.
 21. Лисеенко Е.В. Политическое участие населения Украины: особенности, характер, формы / Е.В. Лисеенко // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. — 2010. — Вип. 16. — С. 281-284.
 22. Максимова О.М. :Теорія і методологія політичної участі.Вип. 136/2012. Серія: Політологія. —Севастополь, 2012Мангейм
 23. Дж.-Б., РичР.-К. Политология. Методы исследования. -М., 1997.
 24. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. — Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — 496 с.
 25. Парламентські та президентські вибори 1994 року в Україні:

- Моніторинг висвітлення виборчої кампанії в українських засобах масової інформації: Підсумковий звіт, жовтень 1994 р. / Європейський ін-т засобів масової інформації. - К.: Абрис, 1995. - 280 с.
26. Політична психологія: Конспект лекцій для навч. модуля / Уклад. М. М. Лагунова, М. І. Пірен, В. А. Ребкало. - К., 2002.
27. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. - К.: Генеза, 1997.
28. Постанова ЦВК „Про рекомендації (роз'яснення) щодо порядку збирання підписів виборців на підтримку претендента на кандидата у Президенти України та передачі підписних листів до Центральної виборчої комісії" від 14 травня 1999 р. № 32 // Вибори Президента України'99. Збірник нормативних актів. - К.: Юрінком інтер, 1999. - С. 68-73.
29. Розенфельд Ю.М., Герасіна Л.М., Осипова Н.П., Панов М.І., Сахань О.М., Ставицька О.В Політологія: підручник - Харків, Право, 2001.
30. Розенфельд Ю.М. Політологія: підручник (електронний ресурс). - 2012. - <http://radnuk.info/pidrvchnuku/polit/271-rozenfeld/4240-s-2.html>
31. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. - Чернівці: Рута, 2007. - 472 с.
32. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство 1994-2006: моніторинг соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 337-347.
33. Слюсаревський М.М. Політична психологія сьогодні: виклики, «хвороби зростання» та шляхи їх подолання / Слюсаревський М.М. «Ми» і «Я» в сучасному світі: Вибрані твори. - К.: Міленіум, 2009. - 340с.
34. Современная научная картина мира. Словарь. / Под ред. Егорова В.С.- М., 1997.-229 с.
35. У Центрвиборчкомі. Кандидатів у Президенти - семеро // Голос України. - 1991. - № 214. - 2 листопада. - С. 2.).

36. Холмська М. Р. "Політичне участь як об'єкт дослідження. Огляд вітчизняної літератури" (електронний ресурс) — www.politstudies.ru
37. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие / А.А. Чемшит. — К.: Украинский центр духовной культуры, 2004. — 528 с
38. Юр'єва А.І. «Введення у політичну психологію». Див. також: Дилигенский Г.Г. Феномен є і масові руху // Робочий клас" і совр. світ. 1987. № 3.
39. Юрій М.Ф. Політологія: підручник (електронний ресурс). - 2006. [http://www.ebk.net.ua/Book/political science/uriv politologiya/part7/1 504.](http://www.ebk.net.ua/Book/political%20science/uriv%20politologiya/part7/1504.htm)
40. htm.
41. Яницький О.Н. Соціальні руху: 100 інтерв'ю та лідерами. М., 1991.3.49,50.

ДОДАТКИ

Додаток А

Шановні респонденти!

Пропонуємо Вам взяти участь в соціально-психологічному дослідженні факторів політичного вибору. Для опитування Ви обрані випадково. Ваші відповіді не підлягають розголошенню. Жодна організація, компанія, фірма не буде мати доступу до Ваших особистих відповідей. Вони будуть використані лише в узагальненому вигляді. Будьте ласкаві, відповідайте на всі питання якомога точніше.

1. Наскільки Вам особисто Цікаві політика? (Виберіть один варіант відповіді)

1. Дуже цікава
2. Швидше Цікаві, ніж ні
3. Важко сказати
4. Скоріше не цікава
5. Зовсім не цікава

2. Як би Ви визначили свою роль в суспільно-політичному житті суспільства?

1. Звичайний громадянин.
2. Звичайний член суспільства, який побічно включений в політичне життя як член профспілки, трудового колективу, громадської організації та ін.
3. Активний член політичної організації, громадського руху, виборчого штабу і т.п.
4. Громадський, політичний діяч, який активно займається практичною політичною діяльністю.
5. Професійний політик (політична діяльність є основних в моєму

житті).

6. Політичний лідер, на якого орієнтується значна частина суспільства.

3. В яких суспільно політичних об'єднаннях ви перебуваєте або активно берете участь?

1. Профспілкова організація, асоціація
2. Суспільно-політичне об'єднання, рух
3. Неполітична громадська організація
4. Політична партія (блок).
5. Волонтерський рух
6. Об'єднання громадян за місцем проживання

4. Існує велика кількість різноманітних форм участі громадян у суспільно-політичному житті суспільства. Відзначте всі, в яких Ви готові брати участь.

1. Голосування на виборах і референдумах
2. Контакти з посадовими особами
3. Робота на кандидата чи партію
4. Мітинги
5. Демонстрації
6. Підписання звернень
7. Несанкціоновані страйки
8. Бойкоти
9. Пікети
10. Захоплення будівель
11. Збройне протистояння
12. Терористичні акти

5. Чи приймали Ви участь у виборах Президента України в травні 2014 року?

1. Да
2. Ні

3. Не пам'ятаю

6. За кого Ви голосували? (Якщо Ви не голосували, вкажіть за кого могли б проголосувати)

1. Анатолій Гриценко

2. Вадим Рабинович

3. Дмитро Ярош

4. Михайло Добкін

5. Наталія Королевська

6. Олег Ляшко

7. Олег Тягнибок

8. Ольга Богомолець

9. Петро Порошенко

10. Петро Симоненко

11. Сергій Тігіпко

12. Юлія Тимошенко

13. Інший кандидат (вкажіть)

7. Як би Ви в цілому охарактеризували даного кандидата? _____

8. Як Ви зараз ставитеся до свого політичного вибору?

1. Чи задоволений

2. Важко відповісти

3. Не задоволений

9. Як Ви в цілому оцінюєте зроблений Вами вибір?

1. Я вчинив правильно

2. Важко відповісти

3. Я помилився

10. Якщо б Вам випала нагода проголосувати ще раз, то Ви ...

1. Проголосував (ла) би так само

2. Важко відповісти

3. Проголосував (ла) би інакше.

11. Чи приймали Ви участь у позачергових виборів Депутатів Верховної Ради України 2014 р?

1. Да
2. Ні
3. Не пам'ятаю

12. За яку політичну партію Ви проголосували?

1. Блок Петра Порошенка
2. Опозиційний блок
3. Радикальна партія О.Ляшка
4. Об'єднання «Самопоміч»
5. Комуністична партія України
6. Народний фронт
7. Сильна Україна
8. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»
9. Всеукраїнське об'єднання «Свобода»
10. Інша партія (вказіть)

13. Як би Ви в цілому охарактеризували цю партію? _____

14. Як Ви зараз ставитеся до свого політичного вибору?

1. Чи задоволений
2. Важко відповісти
3. Не задоволений

15. Як Ви в цілому оцінюєте зроблений Вами вибір?

1. Я вчинив правильно
2. Важко відповісти
3. Я помилився

16. Если б Вам випала нагода проголосувати ще раз, то Ви ...

1. Проголосував (ла) би так само
2. Важко відповісти
3. Проголосував (ла) би інакше.

17. На що Ви зазвичай орієнтуєтесь при виборі кандидата?

(Відвізначте всі важливі пункти)

1. Зовнішній вигляд
2. Вік
3. Інтелектуальні якості
4. Які громадські сили його підтримують
5. Комунікативні вміння і якості
6. Лідерське поведінку
7. Моральні якості
8. Реальні досягнення в політичній сфері
9. Ставлення до себе
10. Ставлення до сім'ї і близьким
11. Ставлення до країни, народу, суспільству
12. Поведінка в повсякденному житті
13. Поведінка в екстремальних умовах
14. Політичні погляди
15. Політичний авторитет в країні і за кордоном
16. Потенціал подальшого зростання
17. Передвиборна програма
18. Успіх в попередньої діяльності
19. Харизма
20. Інше (вказіть)

18. Якими джерелами інформації про кандидата Ви користуєтеся?

1. Біографічні фільми про кандидатів
2. Виступи кандидата в інформаційно-аналітичних програмах
3. Інформаційний буклет про кандидата
4. Зовнішня реклама кандидата (біл-борди, сітілайти, плакати)
5. Новинні сюжети про діяльність кандидата
6. Розповіді друзів і знайомих про кандидата
7. Рекламні ролики кандидата

8. Сайт кандидата в інтернеті
9. Сторінки кандидата в соц. мережах
10. Інше (вкажіть)

19. Приймаючи рішення про участь в голосуванні і про те, за кого голосувати, в якій мірі Ви орієнтуєтесь на думку інших людей?

1. Зазвичай роблю відповідно до думкою значущих для мене людей.
2. Приймаю до уваги думку оточуючих.
3. Важко відповісти.
4. Намагаюся критично ставитися до думки оточуючих.
5. Приймаю власне рішення, незалежно від думки оточуючих.

20. Чия думка Ви враховуєте насамперед (виберіть не більше трьох варіантів)?

1. Члени сім'ї, родичі.
2. Близькі друзі, приятелі.
3. Відомі і шановані політики.
4. Колеги по роботі, навчанні, службі.
5. Державні чиновники, урядовці
6. Сусіди по будинку, дачі, гаражу та ін.
7. Журналісти, коментатори, ведучі радіо і телепередач.
8. Улюблені артисти, спортсмени, діячі культури або науки.
9. Керівники області, міста, району.
10. Інші авторитетні для мене люди.

21. Восени 2015 р відбудуться вибори до органів місцевого самоуправління, збирає Ви взяти в них участь.

- 1 Так
- 2 Ні
3. Ще не визначився

22. Як Ви оцінюєте в цілому свою можливість як виборця впливати на суспільно-політичну та економічну ситуацію в Україні?

1. Мій голос важливий, я можу впливати на соціально-економічну

ситуацію в країні.

2. Мій голос не дуже важливий, насправді я можу впливати тільки на своє безпосереднє оточення (підлеглі, друзі, родина).

3. Мій голос не важливий, все одно в політиці я ні на що не впливаю.

23. Якщо по мажоритарному округу двома основними кандидатами стануть чоловік і жінка, кому ви віддасте перевагу?

1. Чоловікові
2. Пол не має значення
3. Жінці

24. Чому.

Нижче наведені деякі ідеї щодо участі жінок в політиці. Як ви до них ставитеся?

		Згоден	Важко відповісти	Не згоден
25	Жінок в органах державного і місцевого самоврядування має бути стільки ж скільки чоловіків.			
26	Політика - це брудна справа. Жінки морально і психологічно не готові до цього заняття.			
27	У політику проходять за принципом професіоналізму, а не			

	статі, тому там об'єктивно переважають чоловіки.			
28	Чоловіки не гірше за жінок знають і проблеми і способи їх вирішення.			
29	Жінки-політики можуть знати, як розподіляти бюджет, але вони не знають, як добути фінансові ресурси. Місце жінок в соціальних комітетах.			
30	Введення квот для жінок у списках політичних партій-це дискримінація їх прав і визнання нерівності.			
31	Квоти для жінок в партійних списках і на державних посадах забезпечать рівне право жінкам брати участь в політиці.			

34	<p>При введенні квот для жінок вони будуть заповнені жінками, коханками і дочками політиків і бізнесменів</p>			
33	<p>Жінки втрачають жіночність, коли стають політиками</p>			
34	<p>Жінки зазвичай не голосують за жінок</p>			

Далі дайте відповідь, будь ласка, на питання, які стосуються Вас особисто.

35. Ваша стать?

1. Чоловік.
2. Жіночий.

36. Ваш вік?

1. 18-29 років. 2. 30-39 років. 3. 40-49 років. 4. 50-59 років. 5. Старше 60 років.

37. Ваша освіта?

1. Незакінчена середня.
2. Середнє.
3. Середня спеціальна.
4. Незакінчена вища.
5. Вища.
6. Друга вища.

38. Ваш соціальний статус?

1. Керівник підприємства, установи, відділу або підрозділу.

2. Підприємець, який має власну справу.
3. Зайнятий індивідуальною трудовою діяльністю.
4. Працівник сільського господарства.
5. Спеціаліст технічного профілю з вищою або середньою спеціальною освітою.
6. Спеціаліст гуманітарного профілю з вищою або середньою спеціальним утворенням.
7. Службовець, робота якого не вимагає вищої чи середньої спеціального освіти.
8. Кваліфікований працівник промислового підприємства.
9. Некваліфікований працівник промислового підприємства.
10. Військовослужбовець, співробітник СБУ, МВС.
11. Студент.
12. Домохозяйка.
13. Пенсіонер, непрацездатний.
14. Безробітній (тимчасово не працюю)
15. Інше.

39. Як Ви оцінюєте своє матеріальне становище?

1. Ніже середнього
2. Среднее
3. Вище середнього

40. Де Ви проживаєте?

1. Обласний центр
2. Місто обласного значення
3. Районний центр (СМТ)
4. Село

Дякуємо за щирі відповіді і участь в дослідженні!

Інтерв'юер (П.І.Б)

Дата проведення дослідження _____